

**Sine Ecclesia et religione¹ – Az állampolgári jogok
érvényesülésének kérdése az 1940-es évek II.
felében
(1944/45-1950)**

¹ Egyház és vallás nélkül

1. Bevezetés.....	2
2. A kommunizmus ideológiája a vallás vonatkozásában	4
3. Történeti előzmények	7
3.1. A Püspöki Kar pásztorlevele a választásokról	8
4. 1945-1946 közötti események, rendelkezések	10
4.1. Az egyesületek feloszlása.....	10
4.2. A földreform és a kongrua.....	12
4.3. A 7330/1946. M. E. sz. rendelet	15
5. 1947-1948 közötti események, rendelkezések	16
5.1. Az egyházi iskolák államosítását megelőző periódus	17
5.2. Az 1947. évi XXXIII. Törvény	21
5.3. A soproni diáktüntetés.....	22
5.4. Az excommunicatio.....	24
5.5. Az egyházi iskolák államosítása.....	24
5.6. A győri kongrua-ügy	29
6. A hitoktatás fakultatívvá tétele	31
7. A megállapodás előzményei	33
8. A megállapodás	37
9. Szerzetesrendek működési engedélyének megvonása.....	39
10. Összegzés	41
11. Felhasznált források és irodalom	44
Mellékletek.....	47

1. Bevezetés

Azért választottam a dolgozatnak ezt a témát, mert a szakirodalom, mely ezt az időszakot tárgyalja, úgy vélem nem helyez elég nagy hangsúlyt az állampolgári jogok gyakorlásának, érvényesülésének tárgyalására. Az időszakban (1945-1950) végrehajtott intézkedések hátterét fontos megvizsgálni két szempont alapján. Egyrészt, kiemelkedő jelentőségű annak megvilágítása, hogy a tárgyalt időszakban a rendelkezések milyen mértékben támogatták a lelkiismereti- és vallásszabadság megvalósulását, kibontakozását. Látnunk kell azt, hogy egyes intézkedések e jog kiteljesedését szolgálták, azonban voltak olyan helyzetek, melyek egyértelműen negatívumként értékelhetők csak. A másik központi kérdése a dolgozatnak, hogy ezek végrehajtása során mennyire érvényesültek az állampolgári jogok, illetve milyen garanciák voltak azok tiszteletben tartására, érték-e azokat sérelem vagy sem.

A dolgozat első felében ismertetni szeretném a kommunizmusnak a vallásról alkotott ideológiáját. A továbbiakban be fogom mutatni az 1945-1950 közötti időszak során hozott intézkedések végrehajtásának a hátterét törvényesség szempontjából, alapul véve az állampolgári jogokat az 1946. és 1949. évi törvényekből. Mindemellett párhuzamosan szem előtt tartottam a dolgozat megírása során, hogy az adott intézkedés mennyiben szolgált a vallásszabadság kiteljesedésének érdekeit. A dolgozat fontosabb témái az 1945-ös egyesületek feloszlása és a földreform, 1948-ban az egyházi iskolák államosítása körüli ügyek, kitérve a soproni diáktüntetésre, melyről Hildebrand atya, azaz Polán Géza mesélt, az egyik diák, akit az ügy kapcsán elszállítottak a dél-budai internálótáborba. Megvizsgáltam a győri kongrua-ügyet, melyben a Győri Egyházmegye és az állam került összetűzésbe egy Püspöki Kar által kiadott körlevélben kihirdetett excommunicatio miatt. Itt annak lehettünk tanúi, ahogy egy alaptalan állítást igyekeznek a kommunisták a javukra fordítani a propaganda eszközével. A tapasztalataim alapján, melyeket a dolgozat írása során szereztem, elmondható, hogy ezen intézkedések törvényességét a könyvek minimálisan, vagy egyáltalán nem vizsgálják.

1949-ben a hitoktatás fakultatívvá tétele nagy felháborodást keltett a hívők körében (nem szabad elfelejtenünk, hogy a katolikus hívők száma megközelítette a 6 és fél millió főt), értékelnünk kell, vajon a rendelkezés ellenére tudták-e gyermekeiket hitoktatásra járatni, vagy sem. Továbbra is figyeltették az egyesületeket, a

sajtószabadságot pedig teljesen megsértették, hiszen az Egyház minden hivatalos lapját (természetesen ez a társadalom többi szférájában is korlátozást jelentett, nem csak az Egyház vonatkozásában, ennek azonban nincs jelentősége abból a szempontból, hogy ez állampolgári jog megsértése volt) néhány kivétellel, megszüntették, és a megmaradtakat is jelentősen korlátozták, nem beszélve arról, hogy a pásztorlevelek kibocsátását is felügyelték. Ez nem meglepő, hiszen a Püspöki Kar legfőbb kommunikációs eszköze volt a hívőkkel. A dolgozatban is nagy számban hivatkoztam rájuk. A megállapodás előzményeként a legfontosabb momentum a szerzetesek deportálása, embertelen körülmények között tartása volt. Az 1950-es megállapodásból is fogok mutatni részletet. Annak ellenére, hogy biztosították az Egyházat arról, hogy a vallás szabadon gyakorolható lesz, néhány napra rá feloszlatták a szerzetesrendeket, melyről úgy vélem már célzott támadás volt, és nem volt szükségszerű. A megállapodásban úgy írták bele a vallásszabadság biztosítását, hogy már azt megelőzően tudták, feloszlatták azokat.

A másik fontos jog, melyet több forrásban is felfedezni véltem és még a Püspöki Kar körlevelei is hivatkoznak rájuk, a szülői jogok. Úgy vélem e jogoknak a tisztázása is igen fontos. A szülők a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett leveleikben szólítják fel a minisztert, hogy tartsa tiszteletben a szülői jogokat, melyek kiterjednek arra, hogy a szülő döntse el a gyermeke neveltetését, iskoláztatását, hitoktatását. A háttérben a fenti intézkedéseknek a célja az volt, hogy egyrészt visszaszorítsák az Egyházat, másfelől pedig, hogy elérhessék a teljes vallásszabadságot. A kérdés itt elsősorban nem az, hogy megvalósult-e vagy sem, hanem, hogy ezt sikerült-e törvényes keretek között végrehajtani, vagy pedig úgy biztosították a vallásszabadságot, hogy korlátozták azt. Úgy gondolom a rendeletek és azok végrehajtása ellentmondásba ütköznek. Látunk egy rendelkezést, mely a vallásszabadság megvalósulását célozza, ennek ellenére a végrehajtása olykor diktatórikus eszközökkel történik, így a pozitív értékelésünket máris negatív színezet éri. Pontosan mi volt a rendeltetése ezeknek az intézkedéseknek? A dolgozatom célja, hogy ezeket a kérdéseket megválaszoljam, bemutassam egy másik szemszögből a tárgyalt időszakot, esetleg valamilyen pozitívumot keressek, emeljek ki.

Kutatásom során igyekeztem minél több korabeli levéltári, jogalkotási forrást felhasználni, megvizsgálni a szakirodalmi álláspontokat. A kutatás eredményeinek összegzése, vagyis a dolgozat megírása során kiemelkedően fontosnak találtam a vizsgálati időszakban az egyházi iskolák államosítását, a hitoktatás fakultatívvá tételét, az egyházakkal való megállapodást, illetve a szerzetesrendek működési engedélyének

megvonását is, mivel ezek a vallásellenes politika kiteljesedését tükrözik, melyekből a legszélsőségesebb üldöztetések szükségképpen következtek, már túllépve a jog területén.

Bízom benne, hogy dolgozatom és kutatásom hozzá tud járulni az időszak egy különleges jogtörténeti kérdéskörének feltárásához, megismeréséhez és ezzel rá tud világítani a hazai egyházak és különösen a Magyar Katolikus Egyház legújabb kori történetének egy sötét és vészterhes időszakára, annak jogi kérdéseire.

2. A kommunizmus ideológiája a vallás vonatkozásában

A kommunizmus ateista-materialista felfogása azt tanította, hogy a vallás a butaság megnyilvánulása, a nép ópiuma, s ez idővel fokozatosan, magától meg fog szűnni. Marx és követői azt az ideológiát hirdették - és mely egyik alapja lett a támadásoknak -, hogy az Egyházak vezetői egyek lettek a gazdagabb társadalmi rétegekkel és tanításuk ezt a réteget támogatja.

A kommunizmus magával akarja felváltani a kereszténységet, mintegy új vallásként. Nem tűr meg egyetlen vallást sem, csak magát tartja igaznak.² Azonban nehéz feladat elé állította magát, hiszen itt nem egy néhány ezerfős egyesületről volt szó. Jelen helyzetben több millió emberről kellett beszélni (1949-es népszámlálás során tartott felmérés szerint 9 183 834 fő tartozott valamelyik felekezethez, ebből a katolikusok száma 6 340 424 fő volt³). Így, ahhoz, hogy a kommunisták teljesen átvehessék a hatalmat, a baloldali hatalomátvétel egyik „legnagyobb akadályát, az erős struktúrával, saját törvényekkel, hierarchiával, saját működési elvekkel és továbbra sem elhanyagolható tradicionális társadalmi bázissal rendelkező Katolikus Egyház jelentette.”⁴

Ezt a magyarországi katolikus hierarchiát próbálták meg felszámolni a már ismert módszerekkel. Ezek közül a legfontosabbak a nagy visszhangot keltő koncepciók perек, melyek elsősorban – de nem minden esetben – a vezető egyházi személyek ellen irányultak. Mivel csupán az Egyház volt képes szilárd talajon álló erőt felmutatni az ideológiával szemben, ezért elsőszámú célponttá vált.

2 „A kommunizmus azonban eltörli az örök igazságokat, eltörli a vallást, az erkölcsöt, ahelyett, hogy újjáalakítaná őket, ellentmond tehát minden eddigi történelmi fejlődésnek.” (In: Marx – Engels [1998] p. 96.)

3 Gergely Jenő [1989] p. 104.

4 Bánkúti Gábor [Rubicon, 2006. 4. szám] p. 47.

A kommunista ideológiában lényegét tekintve a proletár réteg⁵ váltja meg magát és hoznak létre új világot, éppen ezért mindenféle vallás feleslegessé válik. A kizsákmányolás a tetőfokát a kapitalizmusban éri el. Azonban jelen van egy "réteg", amely nem esett a kizsákmányolás bűnébe. A proletariátus feladata az emberiség felszabadítása, aminek a megvalósításához fel kell építeni a proletariátus diktatúráját, amely nem titkoltan elítéli és tagadja a szabadságot és a demokráciát. Úgy gondolják, hogy számunkra az erkölcs a proletár osztályharc érdekeinek van alárendelve. Erkölcs⁶ „az, ami elősegíti a kizsákmányoló társadalom pusztítását, valamennyi dolgozó egyesülését a proletariátus körül.”⁷

A kommunisták gondolata szerint az Egyház és a vallás a feudalizmus még fennálló intézményei s ezek értéktelenné, haszontalanná váltak a 20. század második felére. Bár a vallási vezetők rég óta jelen voltak a társadalom felsőbb rétegeiben, az elképzelés mégis hibás volt, hiszen a Katolikus Egyház fontos szerepet töltött be a társadalmi életben, ezer éves múltra tekintett vissza. Tény és való, hogy megszüntetni nem tudták, de amint a példa mutatni fogja öt (1945-1950) év tökéletesen elegendő volt, hogy végérvényesen meggyengítsék. Nem mehetünk el amellett sem, hogy az egyházi személyek igenis belefolytak a politikába⁸, jelen voltak a társadalmi hierarchia legfelső csoportjában is. A szerzetesrendek közül a politikai életben „a leginkább aktív a jezsuita rend, amely már a két világháború közötti időszakban is a legjelentősebb katolikus társadalmi és hitbuzgalmi mozgalmak szellemi inspirálója és gyakorlati szervező, irányítója volt. [...] A jezsuiták jártak az élen a katolikus politikai modernizációban is [...] bár szokás szerint, mint >>”szürke eminenciások”<<, igyekeztek a háttérben maradni.”⁹ A sok vád ellenére elfelejtjük megemlíteni, ha az Egyháznak nem lett volna ekkora befolyása a politikára, nem tudott volna több ezer lelket megmenteni például a második világháború alatt, csakhogy közeli időszakot említsek.

5 „Burzsoázián a modern tőkés osztálya értendő, akik a társadalmi termelési eszközök tulajdonosai, és bér munkát alkalmaznak. Proletariátuson pedig a modern bér munkások osztálya, akik, minthogy nincsenek saját termelési eszközeik, kénytelenek eladni munka erejüket, hogy megélhessenek.” (In: Marx – Engels [1998] p. 77.)

6 „A proletariátus életfeltételeiben már megsemmisültek a régi társadalom életfeltételei. [...] A törvények, az erkölcs, a vallás az ő szemében csupán polgári előítélet, amelyek mögött megannyi polgári érdek rejtőzik.” (In: Marx – Engels [1998] p. 87.)

7 Tomka Ferenc [2005] p. 42.

8 „A burzsoázia megfosztotta dicsfényüktől az összes eleddig tisztelt és jámbor félelemmel szemlélt tevékenységeket. Fizetett bér munkásokká változtatta az orvost, a jogászt, a papot, a költőt, a tudomány emberét.” (In: Marx – Engels [1998] p. 80.)

9 Gergely Jenő [1985] p. 14-15.

Az államszocialista hatalom több vonalon folytatta egyházellenes politikáját. Legjelentősebb vádak a rendi gimnáziumokban történő demokráciaellenes tanítás, a fiatalok befolyásolása volt, melyet a kommunisták agymosásnak tüntettek fel. A politikai harcok terén használt taktikájukhoz híven az egyházak esetében is belülről akarták megbomlasztani az egységet, szembeállítva a különféle rétegeket az Egyházon belül (papi békemozgalom). A kommunisták által hirdetett vallásszabadság náluk a templomokba korlátozódik, s még ezt is különféle eszközökkel igyekeztek szűkíteni, annak ellenére, hogy a rendelkezések biztosították a vallás szabad gyakorlását. Az eseményeket figyelembe véve, látni fogjuk, hogy a rendeletek tartalma alapján az elképzelés jó volt, viszont a végrehajtásuk már az alkotmányos értékeket sértettek. Azonban nehéz helyzetben voltak, hiszen „mind a magyar politikai élet, mind a magyar lakosság nyers ellenszenvvel viseltetett a kommunisták, és a kommunisták pártjával szemben.”¹⁰

Lenin egy 1919-es beszédében mondta a következőket, melyek egyértelműen megfogalmazták a kommunista célokat a vallással kapcsolatban: „A párt arra törekszik, hogy teljesen megsemmisítse a kizsákmányoló osztályok és a vallási propaganda közötti kapcsolatokat, továbbá hogy ténylegesen megszabadítsa a dolgozó tömegeket a vallási előítéletektől, s ebből a célból megszervezi a legszélesebb körű, tudományos és vallásellenes propagandát.”¹¹ Ez a propaganda volt a legjobb eszköz az emberek megtévesztésére, a valóság teljes elferdítésére. A propagandát nem csak lejáratásra használták természetesen, másik oldalról mindvégig próbálták megnyugtatni az embereket, hogy a demokrácia útján haladnak. A propaganda általi lejáratás egyik példája a dolgozatban bemutatott, 1948-as győri kongrua-ügy.

Az 1946. évi I. törvény¹² és az 1949. évi XX. törvény¹³ is lefektették az állampolgári jogokat, azonban ezek egytől egyig semmibe voltak véve, csupán „szépségtapaszként”¹⁴ szolgáltak. Az 1946. évi I. törvényben biztosított állampolgári jogok közül a következőket szeretném kiemelni, melyek a dolgozatban a vizsgálat során irányadóak: a személyes szabadság, gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, jog a félelemtől mentes emberi élethez, a vallás szabad gyakorlása és az egyesülési jog. Továbbá deklarálta, hogy ezektől a jogoktól „egyetlen állampolgár sem fosztható meg

¹⁰ Mészáros István [1993] p. 17.

¹¹ Borsodi Csaba: A szerzetesrendek feloszlata, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán http://franka-egom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_5/uj_franka_anyag/a_szerzetesrendek_feloszlata_2.htm (Letöltve: 2012-06-22)

¹² Magyarország államformájáról

¹³ A Magyar Népköztársaság Alkotmánya

¹⁴ Kahler Frigyes [2008]

törvényes eljárás nélkül [...] e jogokat a demokratikus államrend keretein belül [...] biztosítja.” 1949-ben kihirdetett sztálini alkotmány a következő állampolgári jogokat biztosította: bünteti a nemek, felekezetek, nemzetiségek hátrányos megkülönböztetését, védelmezi az ifjúság érdekeit, biztosította az egyesülési jogot, a sajtószabadságot és végül a lelkiismereti- és vallásszabadságot. A fentiekben felsorolt állampolgári jogokat véve kiindulópontként, megvizsgáltam, vajon az 1945-1950 közötti intézkedések megsértették-e ezeket és vajon szolgálták-e a vallásszabadság kiteljesülését?

3. Történeti előzmények

Annak érdekében, hogy pontos képet kapjunk a tárgyalt időszakról, bemutatom az előzményeket. A második világháború Magyarország területén 1945 tavaszán fejeződött be. A legfőbb hatalmat a szovjet, francia, amerikai és angol tagokból felállított Szövetséges Ellenőrző Bizottság birtokolta, melynek elnöke Vorosilov marsall volt. A háború után több párt folytatta munkáját, melyek a következők voltak: Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt. Azonban ezek szétaprózódott, gyengébb pártok voltak, a Független Kisgazdapárt és a Kommunista Párt kivételével. 1944 decemberében Debrecenben ült össze az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Az összeülést követő napra felállították a Nemzeti Kormányt, melynek programjában szerepelt a vallásszabadság biztosítása, azonban ez nem azt jelentette, hogy visszatérnek a második világháborút megelőző állapotokhoz, és hogy a gazdasági és politikai kiváltságai a Katolikus Egyháznak kifogástalanul megmaradtak volna. A Vigília – amely akkor az egyik legnagyobb országos hatáskörrel rendelkező katolikus lap volt, melyet később még korlátozni fognak - írt erről a helyzetről:>> „A védettség, a biztonság kora lejárt. Az egyház így a szilárd bástyák mögül, a sokszor kényelemre, tunyaságra kísértő biztos fedezékből Isten szabad ege alá került...állami pártfogás helyett híveinek védelme alá kell húzódnia.”<<¹⁵

A SZEB engedélyével 1945. november 4-re tűzték ki a nemzetgyűlési képviselő-választásokat. A cél természetesen az volt, hogy egy a nyugatihoz hasonló parlamentáris demokratikus jogállam legyen, több párt jelenlétével a politikai életben. Kezdetben az értelmiségi réteget nem tudta a kommunista párt megszólítani, hiszen társadalmi rangjukból kifolyólag lehetőségük volt érintkezni nemzetközi szinten, illetve egyéb kommunikációs csatornákon informálódtak milyen helyzetek uralkodnak a

¹⁵ Gergely Jenő [1985] p. 11.

Szovjetunióban, ahol ugyancsak a kommunizmus uralkodott már 1917-től kezdve. Később azonban megváltozott a helyzet, mivel olyan mérvű propaganda kezdődött meg, mellyel befolyásolni tudták még az értelmiségiek véleményét is. 1945 októberében tartották a budapesti helyi önkormányzati választásokat, melyeken a kisgazdák és a szociáldemokrata-kommunista koalíció szerzett mandátumokat jelentősebb számban, ám végül az előbbiek győztek. Ennek a választásnak azért volt jelentősége, mert ebből lehetett következtetni a jövőbeli erőviszonyokra. Mivel a kommunisták győzelemre számítottak, ezt az eredményt vereségnek könyvelték el, s megindult egy mindennél nagyobb horderejű propaganda, megcélozva a szegényebb paraszti réteget az anyagi felemelkedés és földosztás ígéretével.

Következő lépésként ismerkedjünk meg a tárgyalt korszakunk egyik legmeghatározóbb és legtöbb szerepet kapó intézményével, a Magyar Katolikus Püspöki Karral. Az egyházkormányzat legfontosabb szervezete, melynek elnöke az esztergomi érsek, hercegprímás volt. Sorrendben utána következtek: kalocsai érsek, egri érsek, csanádi püspök. A konferenciákat az adott szükség szerint hívták össze. Az 1947-es évek után szokássá vált a heti ülésezés, később kialakult az a gyakorlat, hogy havonta egyszer hívják össze a püspöki kart. A dolgozat során nagymértékben támaszkodtam a pásztorlevelekre, mivel úgy gondolom, ezek által részletesebb betekintést kapunk a történetekbe az Egyház szempontjából, mint a kiadott törvények és rendeletek segítségével, hiszen az előbbiek az utóbbiakra való reagálás.

3.1. A Püspöki Kar pásztorlevele a választásokról

Az első esemény, amely nagyobb vihart kavart a választások előtt a Püspöki Kar egyik körlevele volt. Ez alapot adott a kommunistáknak arra a vádra az Egyházzal szemben, hogy az befolyásolni akarja a hívőket, ezzel pedig a párt ellen lázít. A körlevélből olvashatunk részletet, melyet 1945. november 1-jén olvastak fel valamennyi magyarországi templomban: „...természetesen nem az a demokrácia, amely az egyik emberi személy korlátlan uralma helyébe egy másikat állítja; nem az, amelyik az egyik embercsoport önző és féktelen uralmát egy másik csoport hasonlóan önző és féktelen hatalmaskodásával váltja fel. [...] Az igazi demokrácia a lelkiismereti szabadságot, a szülők jogait, a munkásnak szabad egyéniséggé való kialakulását, a munka rabszolgaságának megtörését írja zászlajára. [...] Meg kell mondanunk, hogy keresztény választó nem adhatja szavazatát olyan irányzatra, mely újabb elnyomást, újabb erőszakos

uralmat, a természettörvények mellőzését feltétlenül és sűrűn elköveti.”¹⁶ Teljesen egyértelmű, hogy a körlevél mire célzott. Nem engedhető meg az így is romokban heverő országnak, hogy rosszul döntsön, és újabb esetleges elnyomatásba taszítsa magát. Visszatérő jogokat vélhetünk felfedezni a körlevélben, ezek pedig a szülői jogok. Mind az Egyház, mind a szülők folyamatosan hivatkoznak ezekre. Előbbi esetben mikor a híveket szólítják fel a szülői kötelességek gyakorlására, illetve utóbbi esetben, mikor panaszlevelekkel árasztják el a vallás- és közoktatásügyi minisztert. A konfliktust csak tovább generálta, hogy bár az Egyház nem fejtette ki nyíltan, de egyértelműen a Független Kisgazdapártot támogatta, nem is véletlenül, hiszen a keresztény értékek védelmét is tartalmazta a párt programja, bár nem olyan minőségében, mint a II. világháborút megelőző időszakban. A Püspöki Kar teljes egyetértéssel adta ki a körlevelet, melynek funkciója elsősorban az emberek figyelmének a felhívása volt, hogy okosan, megfontoltan döntsenek, az elmúlt időszak megpróbáltatásait figyelembe véve. A közelgő választás igen jelentős volt nemcsak hazánk, hanem az Egyház számára is, mivel az a veszély fenyegette, hogy egy ateista-materialista berendezkedés kerül hatalomra, az pedig az Egyház visszaszorítását jelentette volna. Megfordulhat a fejünkben, hogy vajon ez politikai szerepvállalás volt-e vagy sem? Ha úgy tekintjük, hogy a körlevél és a Püspöki Kar feladata az, hogy tájékoztassa a híveket a helyes útról és a keresztény erkölcsnek megfelelő választásról, akkor nem tekinthetjük a politikai életbe való beleszólásnak.¹⁷ Azonban ez mindig vita tárgya, hogy az Egyháznak szabad-e, kell-e politizálnia. Úgy gondolom, ha ettől a hívek, a nemzet sorsa függ, kötelessége beleszólni a politikába és véleményét kinyilvánítani az emberek előtt, még ha ezáltal az a vád éri is, hogy befolyásolni akarja a választásokat.

Az objektivitást szem előtt tartva, nézzük meg a kommunista párt nyilatkozatát, melyet 1945. november 2-án adtak közre, válaszolva a körlevélre: „[...] kezére játszik azoknak a külföldi köröknek, amelyek újból nyeregbe szeretnék segíteni a magyar reakciót. Meg vagyunk győződve arról, hogy a katolikus hívők többsége, sőt az egyház képviselőinek számottevő része nem ért egyet Mindszenty Józsefnek ezzel a fellépésével, amely az egyházat a népellenes reakció eszközévé akarják süllyeszteni. Ez azzal fenyeget,

¹⁶ Mészáros István [2002] p. 15.

¹⁷ Mészáros István véleményét követve, jómagam is úgy vélem, hogy egyszerűen azt tette a Püspöki Kar, amit kellett ebben a helyzetben. Tény és való, hogy a történelem során nem voltak jellemzőek a körlevelek, azonban fontosabb helyzetekben mindig is kiadták és tájékoztatták a híveket. Bizonyos szinten politikai szerepvállalás is volt, de figyelembe kell vennünk a kialakult helyzetet. Magyarországon a királyné nélküli kormányzás után bizonytalan helyzet uralkodott, nemcsak arról, hogy milyen államformája legyen az országnak, hanem arról is, hogy ki vegye át a politikai irányítást.

hogy az egyház maga is pártharcok színhelyévé válik. Megállapítjuk, hogy Mindszenty József pásztorlevele [...] kérdéssé teszi a választások érvényességét. Leszögeztük azt is, hogy amennyiben a Katolikus Egyház nem fordul a demokrácia ellen és a politikai harcban pártatlan magatartást tanúsít, tiszteletben tartjuk a jogállását. Ezt változatlanul valljuk ma is.”¹⁸ Jól ismert kliséket vélhetünk felfedezni, mint például a „népellenes reakció” és a „kezére játszik a külföldi köröknek”.

Ezen események keresztútjében végül elérkezett az idő, november 4-én megtartották a nemzetgyűlési választásokat. Elsőpró fölényrel győzelmet aratott és a legtöbb mandátumot szerezte a Kisgazdapárt, amely mint említettem, programjában a keresztény értékrend és elvek védelmét jelölte meg. A már említett politikai szerepvállalást figyelembe véve, nem meglepő, hogy egyházi személyek is jelen voltak a törvényhozásban, azzal, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés 230 tagjából 7 pap volt (4 katolikus). A később kibővített Ideiglenes Nemzetgyűlésben már 16 egyházi személy volt a 498 főből. Azonban az egykamarás nemzetgyűlés megalakulása és a köztársaság kikiáltása után a katolikus főpapság több feudális előjogát is elvesztette.¹⁹ Meg kell említenünk, hogy 1944-ig a magyar és egyetemes egyház kapcsolata jó volt. Azonban 1945 áprilisában, miután kiutasította a Szövetséges Ellenőrző Bizottság Angelo Rotta, pápai nunciust²⁰ jóformán megszakadt, csupán a háttérben tudtak kommunikálni.²¹

4. 1945-1946 közötti események, rendelkezések

4.1. Az egyesületek feloszlatása

A II. világháborút követően nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió érdekszférájába fog kerülni Magyarország, ami együtt járt azzal is, hogy a szovjetek a hazai, illetve az emigrált magyar kommunisták felhasználásával meg akarták honosítani a pártállami rendszert Magyarországon is. Az 1940-es években már folyamatosan szivárogtak vissza a Szovjetunióban ”kiképzett” magyar kommunista emigránsok, az ún. moszkoviták, a hatalomátvétel és az átalakítás tökéletesnek hitt tervével. A folyamat jól ismert:

¹⁸ U.o. p. 19-20.

¹⁹ Például ilyen joguk volt, hogy a törvényjavaslatokat előzetesen megtárgyalhatták, véleményezhették. Olyan törvények ellen, melyek az Egyház ügyeibe tartoztak, s melyek sértették volna az Egyház jogait, a hercegprímás élhetett vétőjogával. Mindszenty bíboros a királyválasztást tartotta a legtekintélyesebb jognak.

²⁰ Ezzel „megszakadt a diplomáciai kapcsolat Magyarország és az Apostoli Szentszék között... [...] 1948-tól az 1960-as évek elejéig gyakorlatilag szünetelt a kapcsolat nemcsak az állam és a Szentszék, hanem a hazai egyház és Róma között is.” (Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc [1997] p. 217.)

²¹ A döntés szerint a nuncius azzal, hogy a Szálasi-kormánnyal érintkezett az üldözöttek megmentése céljából, gyakorlatilag elismerte a kormányt.

létrehozzák az új társadalmi rendszert, melyet szocializmusnak neveznek, majd a proletárdiktatúra révén fog a kommunizmus megvalósulni. A kommunisták kisebb álcát használtak, annak érdekében, hogy az emberek ne ijedjenek meg ezektől a kifejezésektől, ezért elnevezték a fejlődési folyamat ezen szakaszát népi demokráciának, amely már megnyugtatóbb volt a társadalom számára. A Magyar Kommunista Párt persze azonnal nem tudott hatalomra törni, mivel még nem rendelkezett elég támogatottsággal.

Első lépésként, februárban megszületett az 529/1945. M. E. sz. rendelet a fasiszta pártok és egyesületek feloszlatásáról, melyek alapján számos egyesületet minősítettek fasiszta egyesületnek. Figyelembe véve a II. világháború utáni helyzetet, melyben jelen voltak az olyan különféle egyesületek, pártok a társadalmi szférában, melyek a II. világháború alatt alakultak, s képviselték a fasiszta ideológiát, ez a rendelkezés helyénvaló volt. A probléma azonban akkor jelent meg, mikor a rendelet rendelkezéseit tágan értelmezték és olyan egyesületeket is megbélyegeztek, melyek nem voltak fasiszták. Ilyen eset történt Győrött is, mikor a „Magyar Belügyminiszter úr [...] az Egyesül Keresztény Nemzeti Liga Győri Osztálya Egyesületet az 529/1945.M.E. sz. rendelet alapján feloszlatta. A Magyar Belügyminiszter Úr feloszlató rendelkezése alapján utasítom a közig. ügyosztályt, hogy nevezett egyesületet a nyilvántartásból törölje.”²²

Az egyesületeket inentől kezdve még jobban és alaposabban figyelemmel követték, mint korábban. Az idő múlásával a megfigyelések azonban nem voltak mindig elégségesek, illetve ritkán történtek meg. Kádár János, későbbi belügyminiszter a következő utasítást adja a törvényhatóságok tisztviselőinek: „Megállapítottam, hogy a törvényhatóságok első tisztviselői az említett rendeletben foglalt kötelezettségüknek²³ általában nem, vagy csak nagyon hiányos mértékben és formálisan tesznek jelentést. [...] Tudomásom van arról, hogy egyes intézetek, intézmények, szervezetek keretein belül szociális, kulturális, hitbuzgalmi stb. tevékenység címen köztársaságunk demokratikus intézményei elleni, népellenes, és demokráciaellenes zavartkeltő tevékenység folyik. [...] Az ellenőrzésnek [...] ki kell terjednie a társadalmi, kulturális, jóléti, érdekvédelmi, ifjúsági, sport, vallási, stb. tehát minden egyesületre. [...] Különösen nagy hangsúlyt helyezek arra, hogy az ellenőrzés során tilos egyesületek működéséről pontos jelentést kapjak. [...] A vizsgálatot kellő tapintattal kell lefolytatni, hogy ne legyen zaklatás

²² Győr Megyei Jogú Város Levéltára: VII. 946/304. 1947.

²³ 181.001/1937. E. M. sz. körrendelet: „a törvényhatóságok első tisztviselői kötelesek az egyesületek alapszabályszerű működését rendszeresen ellenőrizni és az ellenőrzés eredményéről minden év július havában hozzám részletes jelentést küldeni.” Győr Megyei Jogú Város Levéltára. IV. 948/747. 1948.

jellegű.”²⁴ Győr környékén általában nyugodtnak mondható volt a helyzet az egyesületek működését tekintve, azonban voltak kivételek, melyekről nem lehet eldönteni, vajon tényleg a demokráciaellenes egyesület volt, vagy csupán meg akarták bélyegezni őket. Ez a kérdés mindig is ott lebegett az ilyen esetek fölött. „... a belügyminiszter által felosztatott csornai Katolikus Legényegylet ingó és ingatlan vagyonát, felszerelését a Madisz²⁵ csornai szervezetének tulajdonába adni szíveskedjék. [...] A Katolikus Legényegylet addigi működésében antidemokratikus tevékenységet fejtett ki, s demokratikus ifjúsági szervezetek közül csak a Madisz tudta megállni a helyét a klérus fojtogató gyűrűjében. A Madisz magában foglalja Csorna község forradalmi, demokratikus, haladószellemű ifjúságát...”²⁶ Az ilyen jellegű kérések általánosnak mondhatók, a kommunista párt érdekeltségébe tartozó egyesületek átvették a beszüntetett, felosztatott egyesület ingó és ingatlan vagyonát.

4.2. A földreform és a kongrua

A következő ”támadás”²⁷ a 600/1945. sz. miniszterelnöki rendelet volt, amely úgy rendelkezett, hogy államosítani kell a megművelhető fölterületeket, utána pedig újra szét kell osztani őket. A reformrendelet kimondta: „Teljes egészében igénybe kell venni az 1000 katasztrális holdat meghaladó minden mezőgazdasági birtokot.”²⁸ A Katolikus Egyháznak nagy földbirtokosként 862 704 holdja volt, amelyből államosítottak körülbelül 765 ezret.²⁹ A rendelet veszélyt jelentett az Egyház világi, szociális intézkedéseire és kiadványaira, hiszen ezek finanszírozása elsősorban a birtokok bevételeiből történt. A Püspöki Kar már korábban felvetette a földreform kérdését és annak végrehajtásának módját, így megbukik az a vád, hogy az Egyház a földjeik elvétele miatt ellenkeztek volna, illetve, hogy a földreform ellen voltak. Minden bizonnyal a nagy földterület elvesztése miatt is tiltakoztak, hiszen ez által az anyagi hátterük jelentősen leszűkült. A

²⁴ Győr Megyei Jogú Város Levéltára. IV. 948/747. 1948.

²⁵ Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség

²⁶ Bindes Ferenc – Németh László: [1991] p. 28.

²⁷ Nézőpont kérdése. Egyik oldalról támadás a nagy földbirtokosok ellen, másik oldalról viszont egy korrekt intézkedés, hiszen ezt a szegényebb paraszti rétegek támogatták az új lehetőségek reményében.

Megjegyezném ezzel a földosztással a gazdasági fellendülés is megindult Magyarországon, méghozzá extrém módon, ezért mindenképpen pozitívként könyvelhető el. Szörnyű körülmények uralkodtak a háború után, de az embereknek a remény nagyon sok erőt adott. A jól ismert kép, hogy férfiak, nők vagy gyerekek álltak be húzni az ekét, mivel még lovat sem tudtak szerezni hozzá, mindennapi volt.

²⁸ 600/1945. M. E. számú rendelet I. FEJEZET 11. § <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213> (Letöltve: 2012-08-12) (Továbbiakban: 600-as rendelet)

²⁹ „A protestáns egyházakat a földreform nem érintette ilyen érzékenyen. A református egyháznak 102 000 holdjából 60 000 hold az egyház tulajdonában maradt, Az evangélikus egyház birtokállomány 21 000 kat. hold volt.”(In: Az egyházak Magyarországon. p. 209-211.

tiltakozások elsősorban a kártalanításra vonatkoztak, hogy abból továbbra is fenn tudják tartani az intézményeiket. A kártalanítással a rendelet VII. fejezetének 39. §-a foglalkozik: „Az igénybevett földbirtokok tulajdonosainak kártalanítása, [...] az állam feladata.”³⁰ Ennek ellenére a kártalanítás elmaradt, vagy minimális összegű volt, amik nehezen voltak csak elegendők ahhoz, hogy az addig fennálló intézményeket továbbra is működtessék, azonban az új birtokosok nem fordultak el az Egyháztól, és támogatták azt. Éppen ezért ezt az eseményt nem kell vereségnek elkönyvelni, mivel azzal, hogy a katolikus, szegényebb rétegek földhöz jutottak, egy igencsak kiszélesedett tábor vált megnyerhetővé és adott esetben mozgósíthatóvá az Egyház számára. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy amennyi támogató lett, annyit el is veszített. A források alapján az Egyházzal szembeni utálat az alsóbb osztályokból egyaránt jellemző volt. Akik földhöz jutottak, azoknak is kellett volna megváltási árat fizetniük, azonban ebből sem lett semmi. Azok sem bírhatták sokáig a földjeiket, akik 1945-ben részesültek belőle, hiszen „a politikai fordulat éve 1948 után az 1945-ben meghagyott földek birtokosai hamarosan kuláklistára kerültek, s arra kényszerültek, hogy e földterületeket előbb-utóbb „felajánlják” az államnak.”³¹ Továbbá ezek felgyorsítására „a papság megfélemlítésének és zaklatásának az akasztófahumor szintjét közelítő eszközei voltak a gazdasági és köztörvényes cselekményekkel való vád alá helyezések.”³² Annak ellenére, hogy a kisajátított egyházi birtokok kárpótlása nem történt meg, előfordultak kivételes helyzetek, melyek méltányos elbírálásban részesültek. Bizonyos püspökség, szerzetesrend és egyes egyházi jogi személyek 100 kat. holdat tarthattak meg. Az ilyen kivételes elbánásban részesülők majdnem 20 ezer kat. hold juttatásban részesültek. Ezekkel együtt 112 ezer kat. hold maradt az Egyháznál. Ez alapján az Egyháznak így is jelentős földvagyonra maradt, ezzel továbbra is az egyik legjelentősebb földbirtokos maradt. Az állam segélyeket, ún. kongruát utalt az egyháznak, így az a kormánytól függő helyzetbe került. A kongrua fontosságát ki kell hangsúlyozni, hiszen a nélkül nehezen tudta volna működtetni az addig fennálló intézményeit. E reform következtében hatalmas anyagi támogatottságot veszített el az Egyház, ezáltal pedig a tényleges politikai hatalma is csökkent. Az ingatlanok birtokbavétele nem zajlott mindenhol akadálymentesen, illetve törvényesen. Az összetűzés abból adódott, hogy a kormányrendeletet a kommunisták elég

³⁰ 600-as rendelet: VII. FEJEZET 39. §

³¹ Hatvan éve történt: Az egyházi földek államosítása. Új Ember LXI. Évf. 11. 2005.03.13. <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2005.03.13/0801.html> (Letöltve: 2012-08-12)

³² U.o.

tágon értelmezték. A probléma alapját a kormányrendelet 25. §-a adta.³³ A levél, melyet 1945. június 20-án írtak, így hangzik: „Magyar Kommunista Párt Országos Központjának. Batár Kovács Gyula, mint a Magyar Kommunista Párt központi megbízottja, a győri püspökség tulajdonát képező szanyi püspöki kastélyt április hó 12-én a kommunista párt részére lefoglalta. [...] Kérem az Országos Központot, hogy a szanyi szervezetet az épület elhagyására felhívni szíveskedjék. A szanyi püspöki kastély ugyanis nem kerül megváltásra. A kastély ugyanis sohasem szolgált gazdasági célokat, s mint ilyen az uradalomnak bensőségeképpen sem fogható fel. [...] A ház sohasem szolgált más célt, mint a püspöknek és egyházmegyei hivatalának nyári székhelyéül. Arról tehát, hogy a földbirtokrendezésről szóló kormányrendelet hatálya alá esnék, szó sem lehet, hiszen a 25. § szerint csak a gazdasági vonatkozású felszerelések és épületek kerülnek megváltás alá. De feltételezve, hogy megváltás alá kerülne is, akkor is jogtalan a kastélynak fent jelzett módon való igénybevétele. Ilyen eljárás mellett a győri püspököt győri rezidenciájából is ki lehetne lakoltatni. A demokrácia nem jelenthet pártidiktatúrát, márpedig Batár Kovács szanyi eljárása ennek bélyegét nyilván magán viseli.”³⁴

Az üressé vált esztergomi érseki szék körüli események aktuálissá tették a főkegyúri jog³⁵ gyakorlását. A Nemzeti Kormányt megillette a jelölési jog, egy korábban kötött (1927) megállapodás folytán. A jelöltek között volt például Kelemen Krizosztom, pannonhalmi főapát, Czapik Gyula egri érsek, Grósz József kalocsai érsek.³⁶ A jelölés ellenére a Szentszék az esztergomi érsekség helyére Mindszenty József veszprémi püspököt nevezte ki, ami nagy meglepetést okozott. 1945. augusztus 16-án Mindszenty lett az esztergomi érsek, amely érsekség székét október 7-én foglalta el. Mindszenty vált a Magyar Katolikus Egyház legnagyobb védelmezőjévé, aki minden eszközzel igyekezett megvédeni azt. Személye éppen ezért a legjobb támadási felület lehetett a kommunisták számára, azzal a váddal, hogy Mindszenty a klerikális reakció³⁷ legfőbb vezetője.

³³ „25. § A megváltás alá kerülő ingatlanhoz tartozó élő és holt felszerelést, gazdasági épületeket stb. is igénybe kell venni, tekintet nélkül arra, hogy a megváltást szenvedőnek, vagy másnak a tulajdona.”

³⁴ Bindes Ferenc – Németh László [1991] p. 27.

³⁵ A főpapok kinevezésének joga.

³⁶ Gergely Jenő [1985] p. 36.

³⁷ Ezt a kifejezést nem lehet pontosan definiálni, csupán körbeírni: egy politikai kifejezés, olyan személyek, intézmények, mozgalom megnevezésére, minősítésére, amelyek a Katolikus Egyház és papság oldalán álltak és melyek demokráciaellenesek voltak.

4.3. A 7330/1946. M. E. sz. rendelet

Rajk László belügyminiszter 20 egyesület megszüntetését rendelte el a 7330/1946.³⁸ M. E. sz. rendelet alapján, melyet június 25-én bocsátottak ki. Példának okáért a KALOT-ot (Keresztény Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete) és a KALÁSZ-t (Katolikus Asszonyok, Leányok Szövetsége) is feloszlatták, melyek az egyik legnagyobb testületek voltak. A KALOT összesen 100 ezer taggal rendelkezett, a KALÁSZ pedig 576 szervezettel. Az 1946. évi I. tv kimondja, hogy „az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: [...] az egyesülési jog.” E paragrafus alapulvételével úgy gondolom a 7330/1946. évi M.E. sz. rendelet korlátozza az állampolgárok egyesülési jogát, mely ennek a rendelkezésnek a törvényességi kérdését is felveti. A következő táblázat bemutatja az egyesületek számát tevékenységük alapján. Láthatjuk, igen jelentős számú egyesülettel képviselte magát az Egyház a közéletben.

³⁸ A rendelet az összes egyesület (felekezeti hitbuzgalmi, tudományos és kulturális egyesületek) feletti főfelügyeleti jogot a belügyminiszterre ruházta át.

Az egyesületek száma, 1945-51

1. Táblázat

Tevékenység:	1945–1951
1. Kultúra, vallás	2.044
2. Sport	44
3. Szabadidő, hobbi	3.257
4. Oktatás, tudomány	34
5. Egészségügyi, szociális	817
6. Tűzoltó	–
7. Szakmai	957
8. Egyéb	442
Összesen	7.595

(Forrás: Molnár Szilárd: A civil társadalom államosítása Magyarországon 1945–1956. Civilszemle II. évfolyam 3. szám. <http://www.civilszemle.hu/downloads/civil4.pdf>)

5. 1947-1948 közötti események, rendelkezések

1947-ben az 11290/1947/IX.23./Korm. rend. kiadásával szigorú cenzúrát alkalmaztak, hiszen e rendelet kimondja, hogy sajtóterméket, időszaki és nem időszaki lapot csak a tájékoztatási és belügyminiszteri beleegyezéssel lehet kiadni. Az Egyház számára jelentős erőt képviselt a sajtó és a könyvkiadás, melyek segítségével az Egyház még mindig tudott „hatást”³⁹ gyakorolni a társadalomra. Így ez a rendelet egy jelentősebb korlátozás volt a katolikus újságokat és könyvkiadókat is célozva. Nemcsak megszüntetett, de a fennmaradtakat is jelentősen korlátozta, ezzel pedig megsértve a sajtószabadságot, hiszen az 1946. évi I. törvény deklarálja, hogy „az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása.” Az 1949-es sztálini alkotmányban is megjelenik ezen állampolgári jog: „a Magyar Népköztársaság a dolgozók érdekeinek megfelelően biztosítja a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot.”⁴⁰ Egy újabb állampolgári jog megsértése történt e kormányrendelet által, mely ismételten felveti azt a kérdést, hogy ez a kormányrendelet megfelel-e az alkotmányosság kritériumainak. Úgy vélem nem. Nem

³⁹ Hatása azt jelenti, hogy tudott érintkezni a társadalommal. Vallásos cikkeket, könyveket adtak ki, melyek erősítették a köteleket a hívőkkel.

⁴⁰ 1949. évi XX. tv. 55. § (1)

állítom, hogy a rendelet célzott támadás volt az Egyház ellen, hiszen az egész társadalmat érintette, azonban a rendelet megszüntette az egyik kommunikációs csatornát az Egyház és a hívek között. Csupán néhány folyóirat maradhatott fenn, annak is szűkítve a téma lehetőségeit és az oldalszámait. Két legjelentősebb ilyen jellegű folyóirat a Vigilia és az Új Ember című katolikus újság volt.

5.1. Az egyházi iskolák államosítását megelőző periódus

Az egyházi iskolák államosítását megelőző periódusban, az Országgyűlésben is folytak a viták az államosítással kapcsolatos felfogásokról. A felszólalók közül Gróh Józsefet⁴¹ szeretném idézni, mivel az egyik jelentősebb alakja volt az Egyháznak. „Nekünk, katolikusoknak, az a meggyőződésünk, hogy amikor a Katolikus Egyháznak minden vagyonát elvették és semmit sem hagytak meg, ennek oka már nem az volt, hogy népünket földhöz juttassák, [...] hanem az illetén földbirtokrendezésnek az volt a célja, hogy a szegénységgel leterítsék [...] az erkölcsi erőket, amelyekkel a katolikus egyház és a többi keresztény egyház [...] szolgálták a magyar hazát. [...] a cél, hogy hűljön ki a hitelélet, apadjanak el azok a vagyoni források, amelyekből a katolikus egyház ezer esztendőn keresztül templomokat, kolostorokat emelt, iskolákat, egyetemet alapított, azon kívül a kultúra terén óriási eredményeket ért el iskoláival és a művészet támogatásával.”⁴² Gróh József mellett még számos képviselő felszólalt, akik ugyancsak ellene voltak az államosítás tervének, de természetesen nem szabad csak az egyik oldalt megvizsgálni. Másik oldalon az országgyűlési képviselők jelentősebb része támogatta az egyházi iskolák államosításáról szóló törvényt.

Az alább bemutatott dokumentumban láthatjuk, egyre erősödött az a szándék, hogy a vallás magányügy legyen, ami azt jelentette, hogy közokiratban nem lehetett feltüntetni a vallási hovatartozásra vonatkozó információt, adatot. E forrásban az igazságügy miniszter utasította a büntetőintézetek vezetőjét, hogy a vallás feltüntetését minden hivatalos dokumentumban mellőzni kell. A rendelet a következőképpen hangzott: „Bizalmas! [...] igazságügy miniszter úr [...] valamennyi országos büntetőintézet vezetőjéhez, a fiatalokúak ceglédi országos fogháza vezetőjéhez, valamennyi fiatalokú

⁴¹ Esztergomi Főegyházmegye főügyésze és országgyűlési képviselő a Kisgazdapárt színeiben, Mindszenty bíboros letartóztatása előtt, őt kéri fel, hogy vállalja el védelmét. Később népellenesnek és fasisztának minősítették, így nem engedték neki, hogy a népbíróságnál védőként szerepeljen. 4 év börtönre ítélték, és kitiltották Esztergomból. (In: <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/000924/0601.html>) (Letöltve: 2021-09-02)

⁴² Nemzetgyűlési napló, 1945. VI. kötet • 1947. február 27. - 1947. március 19. - Ülésnapok - 1945-110, 359-360.

nevelőintézethez, továbbá valamennyi államügyészség vezetőjéhez és valamennyi működő fogházzal bíró járásbíróság elnökéhez a következő szövegű körrendeletet intézte. „Elrendelem, hogy a letartóztatottak,/ előzetes letartóztatott, vizsgálati fogoly, fogházi őrizetes, büntetését töltő letartóztatott, beleértve a szigorított dologházba utaltat és a kényszermunkára ítéltet is, valamint nevelőintézeti növendék/ vallásának feltüntetését a törzskönyvben, értesítő jegyzékben, fejlapon, a zárkában, vagy bármilyen egyéb hivatalos kimutatásban, vagy feljegyzésben mellőzni kell. A nyomtatványnak a vallás megjelölésére szolgált rovatát a jövőben üresen kell hagyni. Az ellenkező tartalmú korábbi szabályok hatályukat veszítik.”⁴³ Ezzel a háttérben folyt a vallások „visszaszorítása”. A különféle rendelkezések ellenére a hívek és az egyházközségek folyamatosan támogatásukat fejezték ki Mindszenty mellett, felháborodva a kialakult helyzeten. „Az értekezlet nem térhetett ki ama sajtótámadások elől, amelyek a magyar katolikusság legfőbb vezetői: püspökei ellen egyes újságokban megjelentek. Az értekezlet helyteleníti és elítéli ezeket az alaptalan támadásokat, mert ellenkeznek a demokrácia lényegével, amely nem csak kötelelességeket, hanem egyenlő jogokat is biztosít minden magyar állampolgárnak, tehát a vélemény- és szólásszabadság jogát is. Az értekezlet megállapította azt is, hogy az ilyen sajtótámadások csak azért ismétlődhetnek meg, mert az ország többségét alkotó 6 milliónyi katolikus lakosnak nincs politikai napilapja, amely [...] az alaptalan katolikus ellenes támadásokat visszautasíthatná. [...] az egyenlő jogok és egyenlő elbánás alapján a magyar katolikusság is adhasson ki politikai napilapot, mint ahogyan az már régen meg van engedve a különböző töredék kisebbségeknek is.”⁴⁴

Emellett még két másik dokumentumra szeretném felhívni a figyelmet, melyekben a szülők a szülői jogokra hivatkoznak gyermekeik neveltetésének kérdésében. Az első levelet a hidegségiiek írták a vallás-és közoktatásügyi miniszternek címezve. „A hidegségi „Katolikus Szülők Vallásos Szövetség” mély megdöbbenéssel figyeli azt a veszedelmet, amely szerint a kormányhatalom iskoláinkat államosítani akarja, a hitoktatást pedig eltörli, esetleg fakultatívvá teszi. Ez ellen a terv ellen [...] tiltakozunk, mert tudjuk azt, hogy gyermekeinket a vallás élteti, ez teszi őket jobbakká, becsületesebbekké, erkölcsösebbekké, azért a vallásos nevelésre, a hitoktatás kötelezővé tételére az iskolákban is égető nagy szükség van. Hisszük és valljuk, hogy magyar hazánkat ezer esztendőök viharában a kereszt tartotta fenn, s azt is érezzük és hirdetjük a nagy magyar

⁴³ Veszprém Megyei Levéltár, Pápai Levéltári Osztály, 2136 A pápai járási főjegyző elnöki iratai, A állag: Általános iratok I. doboz, 1945: Felszabadulás előtti és utáni iratok, fond: 1945-1950. (Továbbiakban: Pápai Levéltári Osztály)

⁴⁴ GYEL: 3537/1946 Kivonat a beledi rk. egyházközség értekezletének jegyzőkönyvéből.

költővel, hogy „minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs.”⁴⁵ [...] a vallásos iskola mindig a legnagyobb gondot fordította a hazafiság ápolására is.”⁴⁶ A második dokumentum címzettje megegyezik, ezt a nagybarátiak írták: „a legélesebben tiltakozunk a hitoktatás fakultatívvá tételének terve ellen. Mi akarjuk, hogy gyermekeink rendszeres hitoktatásban részesüljenek. A gyermekek a mieink, az iskolát mi tartjuk fenn - még az állami iskolát is a mi adóinkból -, nekünk jogunk van megkövetelni, hogy a mi elveink szerint történjék gyermekeink nevelés. Tiltakozunk az ellen, hogy ezt a horderejű kérdést pártpolitikai alkudozások tárgyává tegyék.”⁴⁷ A szülői jogokról beszél a Püspöki Kar körlevele is: „Az Egyháznak ez az iskolához való joga összhangban van [...] a Ti szülői jogotokkal. Mert ha a nevelésre természetfeletti síkon az Egyházé az elsődleges jog, a természetes síkon Tiétek és csak Ti utánatok jön az állam, amelynek jogát az Egyház szintén mindig elismeri és elismerte. A szülőknek az elsődleges joga az állammal szemben kétségbe nem vonható, mert hisz ők adtak a gyermeknek életet, ők táplálják, ruházzák és a gyermek élete mintegy az ő életük folytatása. Joguk van tehát megkívánni, hogy gyermekeiket az ő hitükben, az ő vallásos felfogásuk szerint neveljék. Joguk van gyermekeiket visszatartani olyan iskolától, ahol a hitük és vallásos meggyőződésük nemcsak tiszteletben nem részesül, de talán becsmérlés vagy lekicsinylés tárgya. Ti is, katolikus magyar szülők, alapjogotokban éreznétek magatokat megsértve, ha nem járathatnátok gyermekeiteket katolikus iskolába egyszerűen azért, mert az állam zsarnoki rendelettel az ilyeneket bezáratta, illetve elvetette, vagy fenntartásukat lehetetlenné tette.”⁴⁸ A szülők jogai gyermekeik felett az egyházi iskolák államosításakor és a hitoktatás fakultatívvá tételekor fog előtérbe kerülni.

Rendszeres gyűléseket tartottak a kommunisták, ahol a fiatalságot a klérus és az egyház ellen hangolták: „Óvakodjatok a papságnak a társadalomban gyakorolt hatalmától, mert mindig visszaél vele, amint azt a történelem is tanúsítja”⁴⁹ Ebben az időszakban tömegével alkalmaznak koncepciós pereket, melyeknek célja „a kizárólagos [...] hatalom megteremtése majd megtartása volt.”⁵⁰ Az 1946. március 23-án létrehozott „hóhértörvény”⁵¹ fokozottan védi a demokratikus államrendet, és lehetővé tette jóformán bármire azt mondani, hogy izgat az államrend ellen, és megbüntetni azt. A beismerő

⁴⁵ Berzsenyi Dániel: A magyarokhoz, 1810. 8. vsz. 2-3. sor

⁴⁶ GYEL: 3537/1946

⁴⁷ GYEL: 3537/1946

⁴⁸ GYEL: 1393/1948

⁴⁹ Bozsóky Pál Gerő – Lukács László [2005] p. 19.

⁵⁰ Kahler Frigyes [2008] p. 24.

⁵¹ 1946. évi VII. törvény a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről

vallomások elsőszámú bizonyítékok voltak. „Andrej Januarjevics Visinszkij⁵² szovjet ügyész volt a szellemi atyja annak az elméletnek, amely tényként kezeli a valószínűséget, és a beismerő vallomás alapján állapítja meg a bűnösséget. A bűncselekmény bizonyítása a vád képviselőjének és nem a vádlottnak a feladata.”⁵³ Ezen elmélet használatával alakult ki a koncepciós per egy a korszakban ismert fogalma: „A koncepció alatt értettük, hogy az őrizetes által önként elismert valamilyen gyanús, de a valóságnak megfelelő tényadathoz olyan adatokat fűztünk, amelyek esetleg megfelelnek a valóságnak, de annak bizonyítására semmiféle eszköz nem állott rendelkezésünkre. Így [...] az őrizetessel azt elismertettük, és mint bizonyítékot mutattunk be az eljárás során, mintha megtörtént volna.”⁵⁴

A párt legfőbb támasza a politikai rendőrség volt, melyek támadást indítottak a keresztény iskolák ellen. Úgy állították be az iskolákat, mintha oda csak gazdag diákok járnának, a munkások gyermekei pedig nem tudnak bejutni. Ez nem teljesen volt igaz: „Egyház az egyszerű népnek oktatását és nevelését mindig elsőrendű kötelességének ismerte, és amely Egyház ösztöndíjakkal annyi, de annyi szegény gyermeknek tette lehetővé a tanulást és a társadalmi felemelkedést.”⁵⁶ A Magyar Államrendőrség Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Osztályából (PRO) 1946-ban szervezett Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (MÁ ÁVO), majd 1948-ban pedig Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (BM ÁVH) 1947-48-ban, éjszakánként az egyházi középiskolákba lőfegyvereket, lázító iratokat rejtett el, amiket a következő napon a kutatásnál „véletlenül” megtaláltak. Ezekkel az akciókkal akarták bizonyítani, hogy a reakció központjai az egyházi középiskolák, ezért meg kell szüntetni őket. Fegyveres megmozdulásokról is beszéltek, amelyek a katolikus kollégiumokban zajlottak. Itt azonban nem volt szó többről, csak olyan használhatatlan lőfegyverekről, amelyeket a gyerekek összeszedtek. Mindszenty bíboros összegyűjtötte az információkat a katolikus

⁵² „Visinszkij A perbeli bizonyítás elmélete című könyvéért 1947-ben Sztálin-díjat kapott. Mivel az ártatlanság vélelme nem létezett, a vádlottakat eleve bűnösnek tekintették, akiktől (ill. környezetüktől) csak a megfelelő beismerő vallomás kikényszerítésére volt szükség.” (In: Demetrovics László: Dr. Klivényi, a népi demokrácia ellensége. ArchívNet: 9. évfolyam (2009) 6. szám: http://www.archivnet.hu/technikai_menuPontok/cikkek.html?r_id=3&hir_id=96&vev=1904&vhonap=7 (Letöltve: 2012-09-02))

⁵³ ⁵³ Tomka Ferenc [2005] p. 51.

⁵⁴ U.o. p. 51.

⁵⁵ Egy másik megfogalmazás Kahler Frigyesétől: „A politikai cél elérése érdekében fiktív tényállás alapján, vagy/és megalapozatlan [...] tényállás alapján, vagy/és anyagi-jogi rendelkezés megsértésével [...] vagy/és amorális jogszabályok alkalmazásával hoznak akár államellenes bűncselekményekben, akár köztörvényes bűncselekményekben marasztaló ítéletet.” (Kahler Frigyes [2008] p. 37-38.)

⁵⁶ GYEL: 1530/1948

iskolák vezetőitől, amely jelentésekben tökéletesen az ellenkezőjét bizonyította az MKP által elmondottaknak.

5.2. Az 1947. évi XXXIII. törvény

1947 decemberében fogadta el az országgyűlés az 1947. évi XXXIII. törvényt.⁵⁷⁵⁸ Ez alapján már nem kezelték együtt az állami és egyházi adókat. Ez eltörölte az egyházi adó kényszerjellegét, ezzel is a vallásszabadság irányába haladva. Lényegében azt jelentette, hogy ők vetették ki az egyházi adót, ugyanakkor nekik is kellett behajtani azt.

Az 1948-as év igencsak váratlan történésekkel tűzdelt év volt. Röviden, a már jól ismert Rákosi Mátyás januári beszédéből tudjuk összefoglalni a kommunisták céljait>>”az év végéig végezni kell az egyházi reakcióval.”⁵⁹<< Nézzünk meg ebből a ’48-as beszédéből részletet, amely szemléltette a véleményét és az események alakulását: „Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a Római Katolikus Egyház palástja mögé búvik... a Magyar Katolikus Egyház vezetőinek többsége, Mindszenty Józseffel az élen, még ma sem ismeri el a köztársaságot. [...] Amikor napirendre tűzi, végezni fog azzal a reakcióval is, mely az egyház köntöse mögé búvik.”⁶⁰ A Püspöki Kar 1948 májusi körlevelében azonban arról ír, hogy nincs a demokrácia ellen „[...] azokhoz akarunk szólni, akik a demokráciát féltik iskoláinktól és hitoktatásunktól. Nyugodtak lehetnek: az igazi demokratikus szellemmel nem fognak szembekerülni annak az Egyháznak iskolái és annak az Egyháznak a hitoktatása, amely Egyház az egyszerű népnek oktatását és nevelését mindig elsőrendű

⁵⁷ Bevert és elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről.

⁵⁸ „A magyarországi kisegyházak viszonyulását az 1947. évi XXXIII. törvényhez leginkább az 1945 márciusában az Ideiglenes Kormányhoz intézett memorandumok alapján tudjuk rekonstruálni. A címe Szabad állam – szabad egyházak... [...] A kisegyházi vezetők [...] a következő javaslatokat fogalmazták meg: Az állam és az egyház szétválasztása, amely az egyéni jog és lelkiismereti szabadság érvényesülésének alapját képezi. Az egyházak ne szólhassanak bele az állam ügyvitelébe. A közigazgatási hatóságok ne értelmezhessék és alkalmazhassák különböző módon a nem egyértelműen megfogalmazott törvényeket. Az állami hatóságok ne szolgálják ki egyes felekezetek lelkészeinek érdekeit. (Egyházak és tolerancia Magyarországon [2008] p. 94-96.) Ezek a javaslatok csak részben valósultak meg. Az 1895. évi XLIII. tv. egyes rendelkezései továbbra is hatályban maradtak (7.,8.,18. §). Az állam továbbra is kiemelt szerepet játszott az egyes vallásfelekezetek elismerésében. (1895. évi XLIII. tv. a vallás szabad gyakorlásáról, 7. § Azok az állampolgárok, a kik törvényesen elismert vallásfelekezetté kívánnak alakulni: (2) tartoznak a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzatot jóváhagyás végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bemutatni.)

⁵⁹ Nagy Gábor: „A magyar népnek van ereje, hogy lesújtson minden hazaárulóra”, A Mindszenty-per „visszhangja” egy üzemi lapban. ArchivNet: 9. évf. (2009) 5. szám: http://archivnet.hu/technikai_menuPontok/cikkek.html?r_id=4&hir_id=93&vev=1945&vhonap=1 (Letöltve: 2012-08-12)

⁶⁰ Gergely Jenő [1985] p. 60.

kötelességének ismerte, és amely Egyház ösztöndíjakkal annyi, de annyi szegény gyermeknek tette lehetővé a tanulást és a társadalmi felemelkedést.”⁶¹

Az államosítást megelőzően a kommunista szervek akadályozták a Püspöki Kar körleveleinek eljutását a címzettekhez, illetve a propaganda segítségével elferdített eseményeket tettek közzé az újságokban. Erre egy példa a Harka községben történtek. „Jelentem, hogy a június 6-án felolvasandó körlevelet csak hétfőn, 7-én reggel 9 órakor kaptam meg. Valószínű, a ”helyi szervek” keze van benne, mert hiszen a soproni városplébánia a körlevelet 4-én 11 órakor portára adta. Egyébként a ”helyi szervek” részéről nap, nap után támadásoknak vagyok kitéve. Legutóbb, az államosítás ügyében tartott gyűlésükre hívtak meg. A nemzeti bizottság elnöke személyesen is felkeresett és meghívott a gyűlésre. A gyűlésre nem mentem el, de neki a következőket mondtam: „amíg a nagyméltóságú püspöki karnak ebben a kérdésben véleménye lesz az az én véleményem is”. Erre a gyűlésre berendelték a két állami tanítónőt és R. Jenő k. tanítót is. Jenő k. tanító nyilatkozatát jegyzőkönyvbe foglalták. A nyilatkozat tartalmilag így szól: az államosítás kérdésében - hiszen demokrácia van - döntsön a nép. Ehhez a véleményhez csatlakozott a többi /két állami és az ev. tanítónő/ is. És ezzel a nyilatkozattal szemben a hétfői soproni újság, azt jelenti, hogy a demokratikus szervekkel együtt az államosítást kéri a tanítóság is.”⁶² Jelen helyzetben a propagandát használták fel a társadalom megtévesztésére. Voltak olyan egyházközségek, ahol népszavazást követeltek a gyermekek nevelését illető kérdésekről, az előbbieken, a harkai esetről is ezt a javaslatot vetette fel a tanár, és egy újabb egyházközség levelét olvasva ugyancsak a népszavazás követelését vélhetjük felfedezni. „A hitvallásos iskoláink államosításának terve ellen a demokrácia által adott jogunk alapján nemcsak tiltakozunk, hanem ezen túlmenően kívánjuk, hogy országos titkos szavazással a szülők szabadon dönthessenek gyermekeik nevelésének lényeges kérdéséről.”⁶³ Sajnos erre azonban nem került sor.

5.3. A soproni diáktüntetés

Az egyházi iskolák államosítását megelőzően még sor került egy nagyobb tüntetésre Sopronban. Az Isteni Megváltó Leányai tanítóképzőjének diáklányai Németh Marianna vezetésével elhatározták, hogy az egyházi iskolák védelmében tüntetést szerveznek. Június 7-én gyülekeztek este 7 órakor. A tüntetőkhez csatlakoztak bencések, diáklányok,

⁶¹ GYEL: 1530/1948

⁶² GYEL: 1530/1948

⁶³ GYEL: 1393/1948

szülők is. A tüntetőket próbálták a rendőrök megállítani, ennek érdekében a tűzoltók vízsugarazták őket, illetve a rendőrök levegőbe lőttek fegyverükkel. Több tüntetőt bevitte a rendőrségre, majd június 11-én Győrbe vittek 8 embert, végül elszállították őket a dél-budai internálótáborba. Bírói ítélet nélkül tartották fogva az internálótáborban többek között Polán Gézát is. Kiszabadulásuk után továbbra is rendőri felügyelet alatt tartották őket.⁶⁴ Június 11-én Sopronból Győrbe küldtek levelet, melyben az elszállítottak felől érdeklődnek, mivel nem kaptak róluk információt. „[...] a hétfői diákfelvonulásból kifolyólag [...] és társaikat és még esetleg néhány irg. növendéket és bencés diákokat Sopronból állítólag Győrbe vittek. Telefonon érdeklődtünk az államvédelmi osztályon, de nem kaptunk felvilágosítást Győrből sem.”⁶⁵ Kutatásom során felkerestem Polán Gézát, szerzetesi nevén Hildebrand atyát, aki akkor még bencés öregdiákként vett részt a tüntetésen, és az események egyik áldozata volt, akit internálótáborba szállítottak. Hildebrand atya az esetet követően állt be a bencés szerzetesrendbe. 1929. április 18-án született Völcséjben, jelenleg Pannónhalmán él. Az apátságban találkoztunk, ahol röviden mesélt nekem a történekről. Mivel már idős, így mint mondta, nem emlékszik tisztán mindenre. A tüntetés idejére Ő már leérettségizett (19 éves volt), így már nem járt a soproni bencés gimnáziumba. Elmondása szerint a tüntetés békés volt, a rendőri beavatkozásra nem adtak okot a tüntetők. Kisebb provokálások történtek csupán, aminek azonban Ő nem volt a résztvevője. Miután őrizetbe vették, elszállították a Győri Megyei Rendőrkapitányságra, innen pedig a dél-budai internálótáborba vitték a Petőfi Laktanyába. A táborban 4 hétig tartották. Elbocsátása után elrendelték, hogy hetente két alkalommal a kelenföldi rendőrőrsön jelentkezzen le. Ez volt a másfél éves rendőri felügyelet követelménye. Ekkor már bencés atya volt. A tüntetés másik kiemelkedő szereplőjét, Németh Mariannát három hónap börtönre ítélték, a vád hivatalból való visszaélés volt, mivel a rábízott fiatalokat is felszólította a tüntetésre és részt vett velük. A tüntetés feloszlata ismételen felveti az állampolgári jogok sérelmének kérdését. Az 1946. évi I. törvény kimondja, hogy „az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, [...] gyülekezési jog.” Úgy vélem mind a rendőri intézkedés, mind az internálótáborba szállítás megsértette a fent említett két állampolgári jogot, hiszen a tüntetés az állampolgári jogokba vetett bizalommal, a gyülekezési jogot kihasználva zajlott.

⁶⁴ Mészáros Tamás [2002]

⁶⁵ GYEL: 1550/1948

5.4. Az excommunicatio

1948. június 16-án, tehát egy nappal a törvény elfogadása előtt a Püspöki Kar talán egyetlen eszközét kihasználva, körlevelében figyelmezteti azokat az embereket, akik az államosítást támogatják, hogy kiközösítéssel sújtja őket az Egyház. „... az egyházi törvénykönyv⁶⁶ 2334. kánonja értelmében az Apostoli Szentszéknek különlegesen fenntartott kiközösítésbe estek mindazok, akik a katolikus Egyház bármelyfokú iskoláit elvevő rendeletet meghozták, akik mint az ország törvényhozó testületének tagjai ilyen törvényt megszavaztak. [...] kiközösítéssel sújtjuk azt, aki előzetes figyelmeztetésünk ellenére az Egyház iskoláinak államosítása érdekében kényszerszertől mentesen, szabad elhatározással gyűléseken, újságokban, rádióban vagy más módon a nyilvánosság előtt agitált az Egyház iskolái ellen irányuló aláírására bírt, általában mindenkit, aki a jelzett előfeltételek mellett az államosítás ügyében tevőlegesen közreműködnek. [...] Az excommunicatioval sújtott hívő az Egyházban semmiféle jogot nem gyakorolhat: szentségekhez nem járulhat, tisztségeket /kereszt- és bérmaapaság, egyházközségi képviselőtestületi tagság, kántorság stb./ nem tölthet be, s ha feloldozás nélkül halna meg, egyházi temetésben nem részesülhet. Az excommunicatio alól [...] csak az Apostoli Szentszék vagy a megyéspüspök külön felhatalmazása alapján oldozható fel.”⁶⁷ Ennek majd a dolgozat szempontjából azért lesz jelentősége, mivel a kiközösítés körüli vita volt az alapja annak, hogy a Győri Egyházmegyétől megvonták a kongruát 1948 novemberében.

5.5. Az egyházi iskolák államosítása

A keresztény iskolák államosításáról szóló törvényt (1948. XXXIII. tc.)^{68,69} június 17-én fogadták el.⁷⁰ Az államosítást további több síkon történő propagandista megnyilvánulások előzték meg, illetve követték. Ilyen volt többek között az, hogy a magyar katolikus

⁶⁶ 1917-es Egyházi Törvénykönyv

⁶⁷ GYEL: 1588/1948

⁶⁸ „Nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában.”

⁶⁹ „A parlamentben 362 képviselőből 250 szavazott a javaslat mellett, s mindössze 63 ellene, 69 képviselő pedig tartózkodott a szavazástól. Így raboltak el törvényesen 4885 iskolát az egyházaktól summázta Mindszenty bíboros emlékirataiban.” (<http://ujember.katolikus.hu/Archivum/000924/0601.html> (Letöltve: 2012-11-10))

⁷⁰ „Az eddigiek szerint június 18-án kerül országgyűlési tárgyalásra az a törvényjavaslat, amely az Egyház iskoláját, az ősök áldozatával emelt iskoláinkat, internátusainkat, épületeinket akarja elvonni.

Mi aznap reggel 8 órakor az egész országban könyörgő Szentmisére várjuk a híveket, különösen a szülőket és iskolás ifjúságunkat. Azért imádkozunk, hogy a Mindenható kegyelmével, a Nagyasszony és magyar szentjeink közbenjárására mielőbb akadálytalanul érvényesülhessen a szülők és Egyház iskolajoga.” (GYEL: 4110/1948)

iskolák korszerűtlenek, demokráciaellenesek stb. 1948 júniusában⁷¹ kezdődött meg az átvétel.⁷² Az Egyháztól több ezer iskolát vettek el, 600 000 tanulóval együtt. Ortutay Gyula⁷³, vallás- és közoktatásügyi miniszter cselhez folyamodott és megkérte a világi személyzetet, hogy folytassák munkájukat. Ennek a lépésnek a célja a külföld megnyugtatása volt, miközben megkezdődött a rendházak és ingatlanok elkobzása is. Nehézségeket okozott az a kérdés is, hogy a szerzetesek és nővérek taníthatnak-e továbbra is az államosított iskolákban. A Püspöki Kar 1948. szeptember 1-ei körleve a következőképpen foglal állást. „[...] kérdezzük: szerzetestanár és nővér közreműködhetnek-e ilyen nevelésben? Részt vehet-e az ebben az irányban megszabott, vallástalan nevelés munkájában? Erre minden gondolkodó hívő csak egy választ adhat: nem! Ha pedig ezzel szemben iskoláink államosítói azt vetnék ellen, hogy ilyent a szerzetesektől nem kívántak és nem is kívánnak, hát akkor mi szükség volt iskoláink elvételére? Azt is kérdezik: ha az 1948. évi XXXIII. törvény⁷⁴ miniszteri előterjesztésre a minisztertanácsnak jogot ad egyes hitvallásos iskolák kivételezésére, meghagyására, miért nem veszi vissza néhány iskoláját az Egyház? A válaszuk az, hogy a minisztérium részéről történt is ilyen biztatás írásban és szóban. Hívásra a megjelenés nem is maradt el. Azonban nem adtak egyetlen iskolát sem. Pedig adhattak volna!”⁷⁵ Úgy vélem, ez az intézkedés a szellemi-kulturális értékeket alapjaiban rengette meg, a másik oldalról viszont az egységes iskolarendszer kiépítésének szándéka állt a háttérben. Eközben a hivatalos szervek folytatták a Mindszenty elleni hadjáratukat. A baloldal azt állította, hogy Mindszenty az egész Egyházból akar politikai pártot kreálni. Következő számok segítenek átlátni, milyen arányban voltak a Katolikus Egyház által fenntartott intézmények az államosítás előtt.

⁷¹ 1948 júniusában Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt összeolvadásából létrejött a Magyar Dolgozók Pártja (MDP).

⁷² A törvény elfogadását megelőzően is több helyen tüntetéseket szerveztek az egyházi iskolák védelmében. Mindszenty bíboros is felszólította a győri püspököt, Papp Kálmánt, 1948. május 22-én kelt levelében: „A püspöki körlevéllel kapcsolatos soraimra való hivatkozással, tisztelettel kérem, méltóztassék a jelzett tiltakozásokat sürgetően megindíttatni, illetőleg folytatni.” (GYEL: 1393/1948)

⁷³ A miniszter az időszak kiemelkedő alakja az államot képviselve. Katolikus értelmiségi családból származott, ennek ellenére volt az egyházellenes politika egyik vezéralakja.

⁷⁴ 1948. évi XXXIII. tv. 1. § (1) A jelen törvény hatálybalépésekor fennálló nem állami iskolák és a velük összefüggő tanulóotthonok, továbbá a kisdóvódók fenntartását - a kizárólag egyházi célokat szolgáló tanintézetek (hittudományi főiskola, diakónus és diakonisszaképző stb.) kivételével - az állam veszi át. (2) A kormány a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, ha pedig az iskolára, illetőleg a kisdóvódóra nézve más az illetékes miniszter, ennek a miniszternek a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben tett előterjesztésére az (1) bekezdés rendelkezése alól kivételt tehet.

⁷⁵ GYEL: 1244/1948.

A Katolikus Egyház által fenntartott intézmények az államosítás előtt

2. Táblázat

Intézmény	Összes	Egyházi	Katolikus	Összes %-a
Óvoda	1246	202 (=16 %)	193	15 %
Általános és népiskola	7016	4288 (=68 %)	2885	41 %
Polgári iskola	354	107 (=30 %)	86	24 %
Gimnázium	173	87 (=50 %)	48	27 %
Tanító-, tanítónő- és óvónőintézetek	62	47 (=75 %)	35	56 %

(Forrás: Mészáros István: Kimaradt tananyag, Diktatúra és az Egyház 1945-1956. Budapest: Márton Áron Kiadó, 1993. p. 72. (szöveges formában))

Az egyházi iskolák államosításával kapcsolatos rémhírek terjengtek a hívők között, akiknek félelmük csak erősödött az intézkedések hatására. A rémhírek többnyire a hitoktatás fakultatívvá tétele körül keringtek. E jelentés 1948 júniusában kelt. „Személyt megnevezni nem tudok, de azon hiedelemben voltak az államosítással kapcsolatban, hogy nem bíznak azon ígéretben, hogy megmarad a kötelező hittantanítás s attól félnek, hogy az Isten fogalmát kizárva fogják a gyermekeket tanítani.”⁷⁶ A hitoktatással kapcsolatban már úgy fest, ekkor sejtettek valamit az emberek. A Püspöki Kar újabb körlevelében kifejezi azon véleményét, hogy „a katolikus iskoláknak adott államsegély nem kegyadomány”⁷⁷. Ha „... a katolikus iskoláinkat kihéztetni akarják, megvonván tőlük az államsegélyt és mondván: tartsák fenn azokat maguk erejéből a katolikusok, akkor mi erre azt feleljük: a katolikus iskoláknak adott államsegély nem kegyadomány, hanem a katolikus szülők adójának visszajáró része. [...] Ha tehát a magyar állam az adókból iskolákat tart fenn, a mi adónkból katolikus iskolákat tartson, vagy legalább hathatósan segítse!”⁷⁸ Kifejezésre juttatják, hogy az Egyház nem bíz az államban, mivel a közelmúltban volt olyan esemény, mely erre figyelmeztet. „Nem tiltotta ki az állam az Egyház nevelőit az iskolából, sőt a kifelé tett nyilatkozataiban marasztalni kívánta őket. Ámde az adott tények és a fejlemények erkölcsileg lehetetlenné teszik ottmaradásukat.

⁷⁶ Pápai Levéltári Osztály

⁷⁷ GYEL: 1393/1948

⁷⁸ GYEL: 1393/1948

[...] De ha ígérnék nekünk, hogy az iskola nem lesz vallásellenes [...] kérdezzük, hogy hol a garancia, hogy ez valóban így is lesz? Az Egyháznak vannak már tapasztalati az ilyen ígéretek igazi értékéről. Egy félszázad előtt Franciaországban is megindult a harc az egyházi iskolák ellen és ugyanakkor ott is hangoztatták, hogy a vallást nem bántják, hanem az iskola szigorúan semleges lesz. Ámde Viviani miniszter⁷⁹ 1906-ban már beismert: „Az iskolai semlegesség nem volt egyéb, mind diplomatikus hazugság és a körülményektől sugallt kétszínűség. Azért hivatkoztunk rá, hogy elaltassuk az aggódókat és félénkeket, de most nincs erről szó; játsszunk nyílt kártyákkal. Nekünk sohasem volt más célunk, mint vallásellenes közvéleményt kialakítani és pedig tevékeny, küzdő és harcias vallástalanságot.”⁸⁰

Eközben folyamatosan adtak útmutatást a kommunisták a reakció ellen folytatott harchoz. A Politikai Bizottság tagjainak 1948. novemberében átadott „A klerikális reakció elleni harc” című iromány egyértelműen megmutatja a kommunisták céljait, jövőbeli elképzeléseiket: „Kiszorítani a reakciós befolyást, első sorban a munkásság és parasztság köréből. [...] Előkészíteni az egyház és az állam különválasztásához. Fokozni a közvetett vallásellenes propagandát. A munkásosztályon belül célul kell kitűzni a klerikális befolyás teljes megsemmisítését. Iskolák. Cél: a klerikális befolyás megsemmisítése a tanulóifjúság körében, úgy az iskolán belül, mint az iskolán kívüli szabadfoglalkozásban. A kötelező hitoktatás eltörlése – első lépésként a dolgozók iskolájában.”⁸¹

Ezen eseményekkel párhuzamosan 1948 tavaszán a kormánynak sikerült elfogadtatni a Református Egyház, az Evangélikus Egyház és az állam közötti megállapodásokat, melyeket ősszel alá is írtak.⁸² A megkötés nem zajlott zavartalanul, hiszen a megegyezés ellenző protestáns egyházi vezetőket le kellett mondatni és újakat

⁷⁹ Francia politikus, miniszterelnök. 1893-tól képviselő, egészen 1902-ig. 1906-ban újra mandátumot szerez, Clemenceau, később Briand kormányának tagjaként ő az első francia munkaügyi miniszter, ezen tisztségét 1910-ig tölti be. <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/viviani.html> (Letöltve: 2012-11-09)

⁸⁰ GYEL: 1244/1948

⁸¹ Kiszely Gábor [2000] p. 105-108.

⁸² A Református és Evangélikus Egyházakkal való megállapodás: A Református Egyházzal az állam 1948. október 7-én kötötte a megállapodást, az állam részéről Ortutay Gyula, míg az reformátusok részéről dr. Révész Imre. 1952-re egy református gimnázium maradt. Az Evangélikus Egyházzal a megállapodás 1948. december 14-én történt meg, az állam részéről megint csak Ortutay Gyula, míg az evangélikusok részéről Turóczy Zoltán. Ebben az esetben is 1952-re egy evangélikus középiskola maradt. Az evangélikus és református egyházzal való megállapodás „leszögezte, hogy az állam elismeri, és minden eszközzel biztosítja a vallásszabadságot. Az állam garantálja az egyház szabad működését, [...] az egyház szabad működése körébe tartozónak tekinti a kötelező iskolai vallásoktatást.” (In: Az egyházak Magyarországon. p. 228.)

megegyezéspárti személyeket kellett a helyükre állítani. A Katolikus Egyházzal azonban még mindig nem sikerült megegyezni.

Ebben a helyzetben vessünk egy pillantást a Bencés Rend gimnáziumaira, melyek a következők voltak: Sopron, Győr, Komárom, Kőszeg, Pápa, Esztergom, Budapest, Pannonhalma, Csepel. Ezekben a gimnáziumokban összesen 3595 diák folytatta tanulmányait. A Pannonhalmi Főapátság alá tartozó 19 népiskolát is államosították. 1948-ban a pannonhalmi Szent Gellért Tanárképző és Hittudományi főiskola működése meg lett szüntetve, helyére a Pannonhalmi Hittudományi Főiskola lépett, melyben azonban csak teológiát oktathattak, a tanárképzési jogukat elvették. Nehéz feladat elé került a Bencés Rend, hiszen eleget kellett tennie a létszámkorlátozásnak, ami azt jelentette, hogy 200 szerzetest kellett elbocsátani. „A Rend 1949-ben 25 felszentelt papból, 55 növendékből és 9 laikus testvérből, összesen 309 szerzetesből állt.”⁸³ Azokat a szerzeteseket, „akik a renden kívüli életben is hűek maradtak szerzetesi fogadalmukhoz, a Renden belül később egy szójátékkal „kincések”-nek nevezték.”⁸⁴ Később a megállapodás után a Bencés Rend kettő gimnáziumot kapott vissza, a győrit és a pannonhalmit.

Természetesen egyoldalú források alapján nem lehet általánosítani. Egyes egyházközségek „agresszívakban” léptek fel az Egyház védelmében (lásd soproni diáktüntetés), más egyházközségek pedig csak tudomásul vették az intézkedést. 1948. szeptember 1-ei körlevélben a Püspöki Kar egy vészterhes jövőt vetít a hívek elé. „Ez a tanév egészen más, mind minden eddigi tanév. Ez az első tanévnyitó, amikor azok, akik közel ezer esztendeje álltak a magyar gyermek mellett az iskolában, most már nincsenek ott. Az a kinyilatkoztatásból fakadó nevelési szellem, amely a szorongó szülőket nehéz időkben egyedül nyugtatta meg, az ifjúság számára pedig kipróbált, Egyháznak és hazának a jövő felől biztonság-nyújtó alap volt: iskoláinkban nincs többé”⁸⁵ Bizonyos helyeken azonban nem voltak mozgolódások, sem panaszok. Vagy nem érdekelte az ott élőket, vagy pedig nem merték kinyilvánítani véleményüket. Ha figyelembe vesszük a különféle jelentéseket, egyrészt képet kapunk arról, milyen kérdésekre is kellett felelni, másrészt láthatjuk, hogy nem volt titok az MDP előtt.

„1. - Mi történt a községben az iskolák államosítása mellett? Illetékes szervek a lakosság hangulatát figyelemmel kísérik.

⁸³ Szalai Béla [2009] p. 18.

⁸⁴ U.o. p. 19.

⁸⁵ GYEL: 1244/1948

2. - Mi történt a községben az államosítás ellen?
 - a. / Hangulatkeltés az Egyház részéről: Nem volt.
 - b. / Hangulatkeltés a tanítók részéről: Nem volt.
 - c. / Hangulatkeltés egyéb izgatók részéről: Nem volt.
3. / Rémhírek a községben: Nincsenek.
4. - Pap állásfoglalása az iskolák államosítása kérdésében: Jóindulatúan passzív.
5. - Tanítók állásfoglalása az iskolák államosítása kérdésében: Államosítása mellett vannak.
6. - Milyen a nép hangulata? Teljesen nyugodt, a kérdéssel nem foglalkoznak.”⁸⁶

Igaz, hogy az állampolgárok számára biztosítva volt a vélemény szabad nyilvánítása, azonban láthatjuk a jelentések tartalmából, hogy mindent figyelemmel követtek és ezt az emberek is tudták, így élni sem mertek ezen állampolgári jogukkal.

5.6. A győri kongrua-ügy

1948 novemberében összetűzésbe került az állam és a Győri Egyházmegye. A vita alapját az excommunicatio és a kongrua okozta. F. Jenő győri lapszerkesztő volt, aki támogatta az egyházi iskolák államosítását. A Püspöki Kar körlevele alapján kiközösítésben részesült, mely a dolgozat előbbi részében említett következményeit vonja maga után. Azt a személyt, akit kiközösítenek és így hal meg, nem temetik el egyházi szertartás szerint. A történetnek ez csupán a felszíne, a későbbiekben fogja tisztázni a helyzetet az egyházmegye. 1948. november 4-én Szávai Nándor államtitkár írt levelet Papp Kálmán, győri püspöknek, melyben arra hívja fel a figyelmet, hogy ez a rendelkezés sérti a demokráciát, a magyar államot. „A sajtó tudósításából értesültem arról az egész magyar közvéleményt felháborító esetről, hogy a hirtelen elhunyt F. Jenő győri lapszerkesztőtől Püspök Úr utasítására megtagadták az egyházi temetést. Meggyőződésem szerint ez a kérdés nem pusztán autonóm egyházi kérdés. Nyilvánvaló, hogy Püspök Úr ezzel az intézkedésével súlyosan megbántotta a magyar demokráciát, a magyar államot. Emlékeztetnem kell Püspök Urat, hogy a magyar állam tekintélyes összegekkel járul hozzá az egyházi közigazgatás fenntartásához, nagy összegeket fordít egyházi személyek illetményeire és a katolikus egyház egyéb vonalú támogatására. Ugyanekkor tehát nem nézhetem közönyösen azt, hogy egy hirtelen elhunyt katolikus vallású hívőtől azért tagadják meg - családjának kívánsága ellenére - az egyházi temetést, mert a meghalt által

⁸⁶ Veszprém Megyei Levéltár XXI. 4b: iktatószám: 11589/1948 Iskolák államosítása

szerkesztett lap az egyházi iskolák államosítása mellett foglalt állást.”⁸⁷ A fenyegető hangnemű levélre az államtitkár válaszlevelet Zágon József, kanonoktól kap, aki elmondja a kiközösítés valódi okát. „Anélkül, hogy a tényállást ismerné, az elferdített sajtóközlemények alapján olyan gyanúsításokkal illeti a püspök urat, melyeket a leghatározottabban visszautasít... [...] 1. Farkas Jenő győri lapszerkesztő egyházilag érvénytelen házasságban élt és a bűnbánat külső jele nélkül halt meg. Ennek alapján a Győr belvárosi plébánosnak az egyházi törvénykönyv 1240. kánonjának 6. pontja értelmében meg kellett tagadnia az egyházi temetést. Ez a rendelkezés nem mai keletű s nem is először nyert alkalmazást. Független politikai pártállástól és foglalkozástól. [...] 4. Hogy az Egyház kitől von meg bizonyos jogokat, pl. az egyházi temetést, a hivatkozott levél felfogásával ellentétben kizárólag az egyház belső ügye. [...] Az egyházi törvénykönyv a kizáró okok egész sorát említi. 5. Ha a Győr belvárosi plébános úgy vélte, hogy F. Jenő érvénytelen házasságon kívül kiközösítés miatt sem részesíthető egyházi temetésben, mely a 2339. kánon értelmében súlyos fenytékkal bünteti azt a papot, akik kiközösítésben meghalt hívet egyházi temetésben részesít.”⁸⁸ A lapszerkesztő tehát egyházilag érvénytelen házasságban élt, ezért lett kiközösítve, nem közvetlenül az egyházi iskolák államosításának támogatása miatt. Ehhez egyébként hozzáfűzném a Püspöki kar 1948. június 16-i levelének gondolatát, hogy „súlyosan vétettek az Egyházon való hűség, engedelmesség ellen, akik kényszerítő befolyásnak, fenyegetésnek, vagy bármi más súlyos külső behatásnak engedve aláírásukat, szavazatukat adták az Egyház iskoláinak államosítása érdekében. Mivel azonban tudatában vagyunk annak, hogy ezek az aláírások az Egyház és saját családjuk irányában egyaránt fennálló kötelezettség súlyos lelkiismereti összeütközéséből származtak, nem kívánjuk amúgyis terhes lelkiismeretünket még külön egyházi fenytékkal is sújtani.”⁸⁹ Ezek alapján úgy gondolom, akkor sem tagadták volna meg az egyházi temetést, ha az államosítás támogatása miatt közösítették volna ki, itt azonban érvénytelen házasságról volt szó. Miután Jankovics József kanonok megtagadta a lapszerkesztőtől az egyházi temetést, néhány napra rá elvitték a budai internálótáborba. Ezek után pedig megvonták, később ”csupán” korlátozták a kongrua folyósítását az egyházmegyének. A következő levelet Mindszenty bíborosnak írta a győri püspök: „Ismeretes Eminenciád előtt az a sajtóhadjárat, melyet a magyar lapok F. Jenő győri lapszerkesztő egyházi temetésének

⁸⁷ Binds Ferenc – Németh László [1991] p. 32.

⁸⁸ U.o. p. 33-34.

⁸⁹ GYEL: 1588/1948

megtagadás miatt napokon keresztül folytattak. Az ügy fejleményéhez tartozik, hogy Jankovics József kanonok, Győr belvárosi plébánost néhány napra rá lakásáról elvitték s a Buda internálótáborba internálták. [...] Hivatalos választ eddig nem kaptam, Németh Antal számvevőmet azonban a múlt pénteken, telefonon Budapestre kérték és közölték, hogy a minisztertanács a győri egyházmegyétől megvonta a kongruát.”⁹⁰

Úgy vélem a győri kongrua-ügy remek példa arra, hogy az MDP hogyan használta a propagandát a társadalom megtévesztésére és félrevezetésére. A kongrua, mint láthattuk, kiszolgáltatottá tette az Egyházat az állammal szemben. A történet másik szála, hogy a plébánost, aki megtagadta az egyházi temetést, minden ok nélkül elszállították a budai internálótáborba, ezzel szabadságjogát megsértve jártak el.

6. A hitoktatás fakultatívvá⁹¹ tétele

Az Elnöki Tanács 5/1949 sz. törvényerejű rendelete által az iskolai hitoktatás fakultatív lett. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának törvényerejű rendelete a vallásoktatás tárgyában kimondja: „1. §. A Magyar Népköztársaság Alkotmányának 54. §-ában foglalt, az állam és az Egyház különválasztására vonatkozó rendelkezésnek megfelelően a vallásoktatás az iskolákban nem kötelező.” A vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig a törvényerejű rendelettel kapcsolatban az alábbi végrehajtási utasítást adta ki: „...2. §. Azok a szülők, akik gyermekeik vallásos oktatását kívánják, legkésőbb szeptember hó 15-ig szóban vagy írásban, az iskolában ezt a szándékukat bejelentik.”⁹² Ezen felül az 54. § (2) bekezdésében olvashatjuk, hogy az állam biztosítja a vallás szabad gyakorlását: „A Magyar Népköztársaság biztosítja az állampolgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának a jogát a lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az Egyházat különválasztja az államtól.”⁹³ Ha ezt a paragrafust vesszük alapul, akkor egyértelmű, hogy a rendelet a teljes vallásszabadság megvalósulása felé tett lépésként könyvelhető el, ami helyénvaló intézkedés volt egy polgári államban.

A Magyar Püspök Kar a hitoktatás kérdésében álláspontját leszögezte már az 1947. április 12-én kiadott közös pásztorlevélben, amikor megállapította: „Az egyházi

⁹⁰ U.o. p. 34.

⁹¹ „A fakultatív hitoktatás kérdésére 1947-ben vetődött fel erőteljesebben hazánkban. Akkor a kormányzat a magyarság óriási többségének - nem csak katolikusoknak, hanem másvallásúaknak is - egyöntetű és határozott fellépésére és tiltakozására a kérdést levetette a tárgyalás napirendjéről elismerve, hogy a hitoktatás követelése a magyarság lelke mélyéből fakad. A vezető politikusok azóta - különösen választások előtt is átélten hivatkoztak arra, hogy nálunk vallásszabadság egyik legkifejezőbb bizonyítéka a kötelező hitoktatás.” Püspöki Kar körlevele (GYEL: 2393/1949)

⁹² GYEL: 2393/1949

⁹³ U. o. 54. § (2) bekezdés

törvénykönyv /1335. can./ a szülőknek és gyámoknak szigorú kötelességévé teszi, amit különben a természetjog is megkíván - hogy gyerkeik hitoktatásáról gondoskodjanak. A szülő vagy gyám külön is kötelezi magát a gyermek vallásos nevelésére, amikor azt megkeresztelteti, hisz az Egyház nem keresztel meg olyan gyereket, akinek hitoktatását nem látja erkölcsileg biztosítva. Ezen kötelességét és Isten előtt való nagy felelősségét tagadná meg minden szülő, aki gyermekét a hitoktatástól elvonná.”⁹⁴ A Püspöki Kar körlevélben szólítja fel a híveket: „Ne féljetez közületek senki bejelenteni, hogy gyermeket hitoktatásra jár. A Magyar Népköztársaság Alkotmányának 54. §-a mindenki számára biztosítja a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát, a 49. §. 2. pontja pedig ezt mondja: „A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek, vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti.” A szülőket tehát semmiféle hátrány nem fenyegeti azért, hogy ők maguk vallásuk törvényei megtartják és gyermekeiket is vallásos szellemben nevelik, ill. neveltetik.”⁹⁵ Ekkorra azonban már ez az állampolgári jog nem hordozott magában tartalmat. A szülők a sok feltétel miatt, nem merték gyermeküket beíratni az órákra, annak ellenére, hogy „a katolikus szülők személyes és szent kötelességét a gyermeknevelés terén az Egyház két rövid mondatban adja elénk: A szülőkre hárul [...] hogy a gyermek vallásos és erkölcsi, testi és polgári neveléséről tőlük telhetőleg gondoskodjanak. [...] A szülőknek [...] nem csak joga, hanem súlyos kötelessége is a gyermek keresztény nevelése.”⁹⁶ Az 1949-es Alkotmány 52. §-át szeretném ehhez a gondolathoz kapcsolni: „A Magyar Népköztársaság különös gondot fordít az ifjúság fejlődésére és nevelésére; következetesen védelmezi az ifjúság érdekeit.”⁹⁷ A szülői jog, melyről a Püspöki Körlevél is szólt, azt tartalmazza, hogy a szülőnek a joga eldönteni gyermekének vallásos neveltetését. Ez a szülői jog azonban korlátozva volt több eszközzel, például a hitoktatásra való beiratkozásnál egy párttag volt jelen, aki akár a fenyegetéstől sem riadt vissza, annak érdekében, hogy a szülő ne írassa be gyermekét.⁹⁸ Előírták, hogy 10 fő szükséges, hogy meginduljon a hitoktatás. Ha az előírt számú tanuló összegyűlt, akkor előfordult, hogy áthamisították és kevesebbet írtak be. Ha indult, akkor a tanárokkal figyeltették a hittanra járó gyerekeket. A diákok kiközösítették őket, a tanárok lerontották jegyeiket, illetve az egyetemre való bejutást is akadályozták. Úgy

⁹⁴ GYEL: 2393/1949

⁹⁵ GYEL: 2393/1949

⁹⁶ GYEL: 1244/1948

⁹⁷ 1949. évi XX. törvény A Magyar Népköztársaság Alkotmánya

⁹⁸ Ilyen megfélemlítés volt, hogy a párttag megfenyegette a szülőket munkájuk elvesztésével.

vélem a rendelet egy szükséges lépés volt a vallásszabadság megvalósulása felé. Azonban a végrehajtása során történtek alapján elmondható, hogy agresszívan léptek fel azon szülők ellen, akik be akarták íratni gyermeküket a hittanórákra, ezáltal pedig korlátozva voltak szülői jogaik gyakorlásában.

A Szentmiséket is folyamatosan figyelemmel követték a párttagok, és jelentéseket adtak le. „Jelentem, hogy VI. hó 13-ikán megtartott misén a r.-kat. plébános a templomban felhívta az iskolás gyermekek szüleit, hogy szerdán, tehát június 16-ikán reggel jelenjenek meg gyermekeikkel együtt a r.-kat. iskolában „nem a gyermekek beíratása, hanem a jövő tanévre előjegyzés céljából.””⁹⁹

Mindszenty bíboros szóvá tette, hogy a fent említett alkotmányos jogok biztosítják a vallásszabadságot, és a kiadott rendelet ezzel ellenkezik. A törvényről így vélekedett: „Úton-útfélen halljuk, plakátokon olvassuk: Előbb demokráciát, azután szocializmust. Attól tartunk, hogy a hitoktatás kérdésében is sokaknak ez a szándék: előbb fakultatív hitoktatást, azután semmilyen hitoktatást, végül materialista világnézeti oktatást! Mi úgy érezzük, hogy Istentől reánk ruházott hivatásunk szellemében mindjárt kezdetben fel kell emelnünk szavunkat, nehogy készületlenül találjanak bennünket a további támadások a keresztény nevelés ellen és meginduljunk a lejtőn a hitetlenség felé.”¹⁰⁰ Hatalmas felháborodást váltott ki a határozat. A szülői munkaközösségek és egyházközségi tanácsok sorakoztak fel Mindszenty mellé. A Kisgazdapártban, ebben az időszakban megkezdődtek a tizedelések. Ez idő alatt nem folytatták a hitoktatással kapcsolatos harcot, de csapást mértek a sajtóra, amelyben kettős cenzúrát vezettek be. Az Új Ember című katolikus hetilap tiltakozott a rendelkezés ellen, melyre a válasz elkobzás illetve betiltás volt (2 hétre). A Tájékoztatási Minisztérium jogot szerzett a pásztorlevelek kiadásával kapcsolatos kérdésekhez, amely a klérus egyik leghatékonyabb eszköze volt a hívekkel való kapcsolattartásra és a hívek tájékoztatására.

7. A megállapodás előzményei

1950 júniusában váratlanul több ezer szerzetest és szerzetesnővért hurcoltak el kolostoraikból. Az Államvédelmi Hatóság révén kezdődtek meg ezek a deportálások, a szerzeteseket kényszertartózkodási helyre vitték. Az első ilyen esetek a Jugoszláviával szomszédos területen fekvő kolostorokban történtek. A kitelepítések teljesen váratlanul

⁹⁹ Pápai Levéltári Osztály

¹⁰⁰ Mindszenty József [1989] p. 173.

történtek és zavart váltottak ki a szerzetesek között, hiszen a jövő így bizonytalanná vált. Sajnos az ez időre megfélemlített magyar társadalomtól segítséget nem remélhettek, hiszen olyan erőszakszervezetek épültek ki ekkora, amelyek mindenről tudtak, így esély sem volt az ellenállásra. A deportálások célja a megfélemlítés, ezzel pedig a megállapodáshoz vezető tárgyalások megkezdése volt. A deportálások úgy gondolom értelmetlen intézkedések voltak, mely talán a legmarkánsabban sértette a szabadságjogot, hiszen idős, kiszolgáltatott szerzeteseket is elszállítottak. A tárgyalási időszak során ez és a szerzetesrendek ellen irányuló intézkedés, úgy vélem, már tényleges támadás volt.

Időközben Mindszenty bíborost, 1948 decemberében letartóztatták, és Grösz József vette át a Püspöki Kar vezetését, aki kész volt az állammal való tárgyalásra, azonban minden erejével az Egyház védelmét kívánta szolgálni. A Vatikán sem hagyta szó nélkül a letartóztatást. „minap Mindszenty József [...] ellen egyesek erőszakosan és szentségtörő módon kezdet emelni és ugyancsak Őt egyházi joghatóságának gyakorlásában megakadályozni merészték, [...] mindazok, akik az említett bűntényeket elkövették, az Egyházi Törvénykönyv [...] értelmében az Apostoli Szentszéknek különleges módon fenntartott kiközösítését vonták magukra és ipso iure becstelenné váltak.”¹⁰¹ Mindszenty bíboros koncepciója pere igencsak megosztotta az embereket. Erre példa a következő két dokumentum. A kommunisták mindenkit az ellenőrzésük alatt tartottak, és ha esetleg Mindszentyvel szimpatizáltak, akkor rögtön megtették a szükséges lépéseket. Azonban arra is láthatunk példát, mikor a papok fordulnak el Mindszenty bíborostól, oly szinten, hogy még a büntetés nagyságát is keveslik, amit kapott. „Mindszenty mellett agitációt általában nem észleltem, azonban előfordult egy eset, mégpedig febr. 2-ikán H. József állami erdész Marcalgergelyi községben, a korcsmában többek jelenlétében olyan nyilatkozatot tett, hogy: Mindszenty jó magyar ember, Mindszenty nem népellenes, Horthy sem népellenes. Az ügy külszolgálatom alkalmával jutott tudomásomra és amint hazaérkeztem azonnal jelentettem a rendőrségnek, mely az eljárást megindította. Jelenleg egy nyomozó van kint Pápáról, aki az ügyet vizsgálja, Marcalgergelyiben a kihallgatást lefolytatta és ma itt folytatja tovább. [...] a letartóztatás még nem történt, de az valószínűleg az itteni kihallgatás után fog megtörténni.”¹⁰² A második dokumentumban a lelkes kar véleményéről olvashatunk ugyancsak a Pápai járás egy községéből, melyet 1949. február 10-én adtak le: „Mindszenty ügy iránt a község lakosság körében bizonyos

¹⁰¹ Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímásának pere. Róma, 1949.
<http://www.katolikus.hu/mjpere.html> (Letöltés: 2012-11-09)

¹⁰² Pápai Levéltári Osztály

érdeklődés nyilvánult meg. Ez az érdeklődés [...] kiszabandó büntetést illetően nyilvánult meg. Községem r. kath. lelkészével az ügyben folytatott beszélgetés folytán megállapítottam, hogy maga a lelkészi kar is szigorú, sőt szigorúbb büntetés kiszabását várta. A bírósági ítélet a község lakossága körében [...] bizonyos részvét megnyilvánulása észlelhető volt, mely azonban már teljességgel elült. Mindszenty elítélésével a falusi lakosság érdeklődése az ügy iránt teljesen megszűnőben van.”¹⁰³ Mint tapasztalhatjuk a dokumentumok alapján nemcsak a koncepciók per, hanem maga az esztergomi érsek is megosztotta hívőket és a klérust egyaránt. Nehézségeket okozott, hogy 1949-től azoknak a személyeknek, akiknek az állam juttatott jövedelmet, esküt kellett tenniük az Alkotmányra és a Magyar Népköztársaságra. A lelkészkedő és hitoktató papságnak is kötelezettsége volt letenni ezt az esküt, melyek szövege a következő volt: „Én...esküszöm, hogy a Magyar Népköztársasághoz, annak népéhez és Alkotmányához hű leszek; az Alkotmányt és az alkotmányos jogszabályokat megtartom...”¹⁰⁴ A Püspöki Kar ebben a helyzetben úgy döntött, hogy az ún. kongruás papoknak engedélyezték az eskü letételét, mert különben az állam megszüntette volna a kongrua juttatását. A Püspöki Kar a következőket tette közzé: „1. A Püspöki Kar tagjai, mint az Egyház tanítói és kormányzati hivatalának tagjai [...] államesküt csak az Apostoli Szentszék engedélyével tehetnek. 2. A 4288/1949. számú minisztertanácsi rendeletben¹⁰⁵ érintett többi egyházi személyek a kívánt esküt letehetik a katolikus erkölcs annak minden esküre vonatkozó elvei szerint, azaz Isten és az Egyház törvényeinek sérelme nélkül.”¹⁰⁶ A megállapodás felesküvésekor is elő fog jönni ez a probléma. A kommunizmus eszméi, mely már átjárta az Alkotmányt, ellentétes a Katolikus Egyház értékrendjével, így ezzel jóformán saját magukat, saját hitüket, saját Egyházukat kell megtagadniuk az egyházi személyeknek. Említettem a jezsuiták politikai szerepét. Ennek következtében, 1950 májusában készített egy összeállítást Tátrai János, aposztata szerzetes, aki az államnak dolgozott. E összeállítás azért volt veszélyes, mert egy-egy kijelentése eldönthette a szerzetesrendek sorsát. A jezsuitákról ezt írta: „A népi demokrácia szempontjából a szerzetesek között a legveszedelmesebbek. Kérlelhetetlen ellenségek. Simulékony alattomos emberek.”¹⁰⁷ Ebben az időszakban igen sok jezsuita szerzetest figyeltek meg, ítélték el.

¹⁰³ Pápai Levéltári Osztály

¹⁰⁴ Gergely Jenő [1985] p. 85.

¹⁰⁵ Mely kötelez az eskü letételére.

¹⁰⁶ U.o. p. 85-86.

¹⁰⁷ Borsodi Csaba: A szerzetesrendek feloszlata, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán

Borsodi Csaba kutatásai során bizalmas papírokat talált, melyek közül az egyik feltárja előttünk, hogy a módszerek egyre keményebbek és agresszívbabbak lettek: „1950. június 19-én kelt Rákosi néhány soros bizalmas cetlijé. >>”Gerő, Farkas, Révai visszavárolag. Lásza Péter e. Feltétlenül gondoskodni kell róla, hogy a szerzetesekre kompromittáló tények [...] sem a régi sem az új akcióknál ne kallódjanak el.”<<”¹⁰⁸ Párhuzamosan a deportálásokkal és a koncepciós per körüli eseményekkel, egy másik ”támadás” az alsópapság felől érkezett, ugyanis a kommunisták elkezdtek szervezni a ”békepapok” mozgalmát¹⁰⁹, akiknek feladata az lett volna, hogy a nép körében hirdessék a rendszert. A papi békemozgalom egyfajta békítő, közelítő funkciót töltött be, mikor a kormány és az egyház közötti megállapodás napirendre került. Az alsópapság remélte, hogy segíteni tudja a tárgyalásokat és rá tudja venni a Püspöki Kart a megegyezésre. Nem hagyhatták figyelmen kívül a mozgalom erejét, hiszen az alsópapság volt közvetlen kapcsolatban a hívekkel, akik ugyancsak támogatták a megállapodást. A kommunisták célja ezzel az egyházi hierarchia felborítása és az Egyház szétszakítása, megosztása volt. A püspökök különféle eszközökkel próbálták meg szankcionálni a papi mozgalom résztvevőit. Kiközösítéssel sújtotta például azokat, „akik 1. a törvényes egyházi többségek ellen ”machinálnak” vagy annak hatalmát akarják bármilyen módon felforgatni; 2. akik hajlandók a kommunista párt által szervezett mozgalmakban, akciókban részt venni, amellet nyilatkozni.”¹¹⁰

A szerzetesek elhurcolásával és a papi békemozgalom támogatásával a szándék az volt, hogy tárgyalásra bírják a Püspöki Kart. Ebben a helyzetben, 1950. június 17-én a szerzetesrendek vezetői a Püspöki Karhoz fordultak segítségért: „Az elmúlt két hónap alatt a sérelmek nemhogy megszűntek volna, de egyre sűrűbbek lettek. [...] Ezen a nagy földterületen ugyanis a szerzetesség de facto megszűnt. [...] nem egy helyen a legelemibb életszükségleteik kielégítése is kérdéssé válik, mert a kitiltás és elszállítás mindenütt az éjszakai órákban meglepetésszerűen történt, [...] méltóztassék sérelmeink orvoslása és a további sérelmek megállítása érdekében megtalálni a hathatós fellépés módját.”¹¹¹ A levél alapján kijelenthetjük, hogy az emberi méltósághoz való jog teljes sérelmet szenved. Egy másik levelet a kistarcsai internálótáborból küldték papok a győri püspöknek: „Az újév

¹⁰⁸ U. o.

¹⁰⁹ 1950 tavaszán kezdődtek meg az aláírásgyűjtések a stockholmi békefelhívás eredményeképpen. A felhívás lényege, hogy tiltsák be az atomfegyvereket. A Püspöki Kar kifejtette, hogy a keresztény erkölcs mindig is a háború ellen volt, nem írják alá az ívet. Azt kívánták, hogy az alsópapság is így tegyen, ámde ekkor mutatkozott meg, hogy az Egyházon belül kialakultak olyan csoportosulások, akik nyitottak voltak a szocialista hatalommal való együttműködésre.

¹¹⁰ Gergely Jenő [1985] p. 92.

¹¹¹ Bánkúti Gábor [2006. 4. szám] p. 49-50.

előestéjén érkezett nagylelkű levelét mindhárman hálásan köszönjük. [...] Életünkről röviden ezeket jelenthetjük: [...] Bajaink közül legsúlyosabban az nehezedik ránk, hogy december eleje óta szünetel a misebor utánpótlásunk, aminek érdekében az érseki helytartóság útján a belügyminisztérium a terjesztett kérelmünk még elintézésére vár. - De vannak gazdag örömeink is. Bár másokkal csak keveset érintkezünk, úgy érezzük, hogy pusztán jelenlétünk is nagy vigasztalás sok szomorú ember számára.¹¹² Szeretném kiemelni az 1949. évi XX. tv. 57. §-át: „A Magyar Népköztársaság biztosítja a polgárok személyi szabadságát és sérthetetlenségét.”¹¹³ A szerzetesrendek vezetőinek leveléből láthatjuk, hogy ételt és ruhát is alig tudtak magukkal vinni a szerzetesek. Az elszállítások teljesen váratlanul történtek, utána pedig hosszabb ideig bezárva tartották őket, ezáltal jelentősen korlátozva az 57. §-ában foglalt állampolgári jogokat. Ilyen előzményeknek „köszönhetően” kerül sor majd idővel a megállapodásra a Magyar Katolikus Egyház és az állam között.

8. A megállapodás

Sajnos a Püspöki Kar nem tudott mit tenni ebben a feszült helyzetben, ahol a támadások mindennaposak és kiszámíthatatlanok voltak. A Püspöki Kar 1950. június 27-én a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnökéhez intézett leveléből részlet: „A vallás szabad gyakorlásához hozzátartozik a szerzetesi életforma zavartalansága. A sérelmek beleütköznek a Népköztársaság Alkotmányának 54. és 49. §-ába, amely szerint az állampolgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti. Az 57. § biztosítja a polgárok személyi szabadságát és sérthetetlenségét. A sérelmes jelenségek mindenütt mély felháborodást váltottak és váltanak ki a katolikus hívők körében. A felháborodást lehet negligálni, de nem lehet azt, hogy máris megingatták mindenkit a törvényekbe vetett hitet és a demokratikus rendszerbe vetett bizalmat. [...] kérjük, hogy a minden állampolgár számára biztosított szabadságjogokat az ő számukra is biztosítsák.”¹¹⁴

1950. június 28-án kezdődtek meg a tárgyalások, amelyek két hónapig tartottak. A felek összesen nyolcszor ültek össze tárgyalni. Az első tárgyaláson az öttagú kormánybizottság Darvas József, vallás- és közoktatásügyi miniszter vezetésével konkretizálta, hogy a szerzetesek helyzetének megoldása csupán mellékes dolog, amely

¹¹² GYEL: 85/1950

¹¹³ 1949. évi XX. tv. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya

¹¹⁴ Gergely Jenő [1990] p. 15-16.

majd a megegyezés következménye lesz. A második tárgyaláson konkrét pontokba foglalták a témákat. Ez összesen 21 pontot jelentett. Néhány pontot tekintsünk meg: 1. Állam elismerésének kérdése. 8-12. A fakultatív hitoktatás kérdése. 17. Szerzetesrendek ügyének kérdése.¹¹⁵

Végül 1950. augusztus 30-án írták alá a megállapodást. A kormány részéről Darvas József, a Katolikus Püspöki Kar részéről pedig Grösz József és a többi püspök. A megállapodás részleteit olvashatjuk a következőkben: „A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar [...] tárgyalásokat folytattak és a következő megállapodást kötötték.”¹¹⁶¹¹⁷ „I. (1) A Püspöki Kar elismeri és állampolgári kötelességének megfelelően támogatja a Magyar Népköztársaság államrendjét és alkotmányát. [...] II. (1) A Magyar Népköztársaság kormánya a Népköztársaság Alkotmányának értelmében biztosítja a katolikus hívek számára a teljes vallásszabadságot, ugyancsak biztosítja a Katolikus Egyház számára a működési szabadságot. (2) A Magyar Népköztársaság kormánya hozzájárul nyolc katolikus egyházi iskola (6 fiú- és 2 leányiskola) visszaadásához valamint ahhoz, hogy a katolikus egyházi iskolákban a tanítás ellátására szükséges megfelelő számú férfi és női tanító rend működjék.”¹¹⁸ „[...] végrehajtására paritásos bizottságot kell alakítani a Magyar Népköztársaság Kormányának és a Püspöki Karnak a megbízottjaiból”¹¹⁹

A megállapodást nem mindenütt fogadták örömmel, főleg azért nem mert ezt a Vatikán jóváhagyása nélkül hozták meg. Úgy gondolták a Püspöki Kar hatáskörét meghaladó kérdésben döntött. A gimnáziumokkal kapcsolatban, a bencések Pannonhalmán és Győrben, Budapesten és Kecskeméten a piaristák, Esztergomban és Szentendrén a ferencesek, Budapesten és Debrecenben a szegény iskolanővérek kapták vissza gimnáziumukat. Annak érdekében, hogy lássuk ez mit jelentett, vessük össze a megállapodás előtti számokkal: „[...] a legjelentősebb tanító rendek közül a piaristáknak 10, a Benedek Rendieknek (bencések) 9, a cisztercieknek 5, a premontreieknek 5

¹¹⁵ Gergely Jenő [1985]

¹¹⁶ Gergely Jenő [1985] p. 112.

¹¹⁷ „A kánonok értelmében a mindenkor állami hatalommal az egy országban élő katolikus egyház helyzetét átfogóan vagy részleteiben szabályozó nemzetközi jogú érvényű megállapodást csak az Apostoli Szent Szék köthet. A Püspöki Kar vagy annak egyes tagjai nem, mert mint ilyeneknek erre nincs joghatóságuk. [...] A Szent Székek pedig nem lévén diplomáciai kapcsolata a kormánynak, egy átfogó rendezés [...] diplomáciai eszközökkel sem volt lehetséges. Akadályozta ezt az is, hogy a püspökök szabad érintkezése Rómával lehetetlenné vált.” (Gergely Jenő [1990] p. 15-16.)

¹¹⁸ Gergely Jenő [1989] p. 137-138.

¹¹⁹ Állam és Egyház közti megállapodás, Magyar Katolikus Lexikon.

<http://lexikon.katolikus.hu/A/%C3%81llam%20%C3%A9s%20Egyh%C3%A1z%20k%C3%B6zti%20meg%C3%A1llapod%C3%A1s.html> (Letöltve: 2012-08-12)

gimnáziumuk volt, a női rendek közül az angolkisasszonyok 3, a Miasszonyunkról nevezett rend 4, az orsolyiták 2 gimnáziumot tartottak fenn.”¹²⁰ A nagyobb szerzetesrendek közül a premonstreiek és a ciszterciek nem kaptak vissza gimnáziumot, ami azonban érdekes, hogy a ferencesek kettőt is kaptak, holott előtte csak egy volt nekik. A választ a hetedik tárgyaláson, 1950. augusztus 19-én elhangzottak alapján tudjuk megadni, melyen Rákosi mondta el a véleményét: „Itt van konkrétumként a ferencesek rendje. Karinthy szépen leírta, hogy Szent Ferenc szegény lázadó volt, akit az egyház megszelídített. Felhívták a figyelmemet¹²¹, hogy míg 1900 körül több mint 20 iskolájuk volt a ferenceseknek, miután ezeknek szegényszaguk volt és népiesek voltak, az egyház és a kormányzat szisztematikusan kiirtotta őket és végül csak egy házuk maradt. Egy indok, hogyha őket a régi arisztokrácia ennyire nyomta, akkor mi egy kicsit támogassuk őket.”¹²²

9. Szerzetesrendek működési engedélyének megvonása

A megállapodás biztosítja a Katolikus Egyház számára a működési szabadságot. A szerzetesrendek működési engedélyének megvonása úgy vélem e megállapodás megszegését jelenti. A tárgyalt időszakunk talán legjelentősebb jogforrása az 1950 szeptemberében kiadott, 1950. évi 34. törvényerejű rendelet¹²³. A törvényerejű rendelet a Magyarországon működő összes szerzetesrend működési engedélyét megszüntette, kivétel a megállapodásban említett négyet. 1950-es megállapodás alapján 4 szerzetesrend és azok nyolc katolikus gimnáziuma kapta vissza a működési engedélyét. Tekintsük át mindkét fél álláspontját erről a témáról, hogy megérthessük, hogyan is született meg ez a törvényerejű rendelet. 1950. augusztus 30-át követően a kormány és a Püspöki Kar rögzítette a szerzetesrendek felszámolásáról szóló pontokat, melyeket alább olvashatunk részletet. „[...] a férfi és női szerzetesrendek legfontosabb feladatait a nép állama látja el, és így a szerzetesrendek feleslegessé váltak, a Magyar Népköztársaság Kormánya

¹²⁰ Borsodi Csaba: A szerzetesrendek feloszlata, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán

¹²¹ Emellett érdekes a rendi hagyomány, mely „úgy tartja, hogy Rákosinak ”Balogh Páter” sugott, neki pedig P. Csontos Oszkár, a későbbi rektor. [...] Vannak, akik a ferences rend iránti jó szándékának tulajdonítják ezt, mások azonban úgy tudják, hogy Balogh Páternek, mint az elhagyott javak biztosának, nagy értékű műtárgyai voltak, elhelyezve a rend Margit körúti kolostorában, és attól félve, hogy ha a ferenceseknek ezt a kolostort is el kell hagyniuk, odavész az ő gyűjteménye is, ajánlotta Rákosi kegyeibe a ferenceseket.” (Nemzetközi Iskolatörténeti Konferencia [1994] p. 174-175.)

¹²² U.o. p. 174-175.

¹²³ 1950. évi 34. törvényerejű rendelet a szerzetesrendek működési engedélyéről: 1. § A Magyar Népköztársaság területén a szerzetesrendek működési engedélye ennek a törvényerejű rendeletnek hatálybalépésével megszűnik. [...] 3. § A belügyminiszter a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben állapítja meg azt, hogy az 1. § alapján mely tanító rendek folytathatják működésüket.

megvonja működési engedélyüket, kivéve azokat a szerzetesrendeket, amelyeknek tagjai az állam által engedélyezett katolikus egyházi iskolákban tanítani fognak.”¹²⁴ E dokumentumban foglalt álláspontok alapján készült el az Elnöki Tanács 34/1950. sz. törvényerejű rendelete. Az 1950. szeptember 7-i iskolai egyezmény alapján a visszkapott gimnáziumokban, évfolyamonként két-két párhuzamos osztályt indíthattak, melyek közül az egyik humán a másik reáltagozatú volt.¹²⁵ A katolikus gimnáziumokból nagyon kevés diákot vettek fel egyetemekre. Később a katolikus gimnáziumokban megszervezték a felvételi elbeszélgetéseket, melyek során a tanárok beszélgettek a leendő tanulókkal. Érdekesség, hogy a belügyminisztériumi államtitkár, Veres József, szigorúan bizalmas utasítást adott ki már 1950 augusztusában, azzal kapcsolatban, hogy mik a feladatok a szerzetesrendek működési engedélyének megvonásakor. „A volt szerzetesekkel a tárgyalás hangneme előzékeny, udvarias, de határozott legyen. Meg kell nyugtatni őket, hogy a kormány a munkaképteleneket ellátáshoz juttatja, munkaképeseket munkához, és e célból a tanács elnöke kérdőíveket küld ki a volt szerzeteseknek. A szerzetesek polgári ruhában távozhatnak el rendházaikból, a déli és nyugati határsáv kivételével hozzátartozójukhoz távozhatnak.” A rendelet végrehajtása során nem volt jelentősebb ellenállás, végig figyelemmel követték a folyamatot. „Klerikális és fekete reakció semmiféle látható vagy kimutatható munkát nem fejt ki. A községben a Premontrei Női Apáca szerzetesrendnek van az anyaháza, melyben eddig 16 fő apáca volt. [...] az örökfogadalmat nem tett és a fiatalabb apácákat elbocsátották szüleikhez vagy rokonaikhoz és a községből ezek már ki is jelentkeztek és jelenleg 5-6 fő tartózkodik, de azok is már polgári ruhában vannak, átöltözve s megállapításom szerint nem tartózkodnak a rendházba csupán nappal, éjjel pedig ismerősökhöz mennek széjjel. Az itt maradt apácák is polgári ruhában járnak.”¹²⁶ A férfi szerzetesek számára több lehetőség volt: lelkipásztori feladatok, hitoktatás, valamit egyházi szociális munka. Mivel az állam az

¹²⁴ Gergely Jenő [1985] p. 116-118.

¹²⁵ A kutatás során felkutatott bencés öregdiák beszélt nekem a megállapodás utáni visszatérésről: „Amikor 1950. szeptember első napjaiban az állammal kötött megállapodás alapján visszakapták a bencések a pannonhalmi gimnáziumot, az négy évfolyammal indult újra: Az I. és II. évfolyam a/ és b/ osztállyal, a III. és IV. évfolyam 1-1 osztállyal - a jelentkezők számának megfelelően. A mi osztályunk, a III. osztály egész különleges összetételű volt. A körül-belül 29 fős létszámból 7 fő korábban is ott járt - köztük két lány - az egyházi és állami időszakokban. 22 főt egyházi intézményekből vettek át: 7 fő a bencések novíciusaiból került ki - ezek két évig nem jártak hivatalosan sehová - 4 fő korábban Zircen a cisztereknek oblátusként (papi előkészítő iskola) magántanuló volt és Pannonhalmán utólag levizsgázott a II. osztályból. Továbbá 8 verbita, két karmelita és 1 jezsuita kispap jött. A létszám évközben is változott; néhányan elmentek, például elvitték őket katonának, továbbá 2 iskolából eltanácsolt, vagy kirúgott civil tanuló érkezett. A felettünk indult IV. osztályban és az alattunk indult II/a-ban hasonló volt a helyzet, a II/b-nek viszont a zöme már "civilkekből" állt. Az induló I/a-ban volt még néhány "egyházi" gyerek.

¹²⁶ Pápai Levéltári Osztály

iskolákat és a kollégiumokat foglalta le a szerzetesek a rendházat továbbra is használhatták. Ez azonban a kommunisták szerint veszélyes volt, hiszen sokszor szinte semmi sem választotta el a kollégiumot a rendháztól, így az atyák még mindig hatással lehettek a tanulókra. Ezt akarván megelőzni, elkezdték államosítani a rendházakat is, azzal a propagandista szövegekkel, hogy a rendházakat nem is használják a szerzetesek, mivel egész nap a nép között vannak kémkedni és lázítani a népi demokrácia ellen.¹²⁷

10. Összegzés

A dolgozatban be lettek mutatva az időszak jelentősebb rendelkezései, eseményei, azok végrehajtása. Meg lett vizsgálva a földreformnak, az egyesületek feloszlásának, az egyházi iskolák államosításának, a hitoktatás fakultatívvá tételének, a megállapodásnak, a szerzetesrendek működését megvonó intézkedés körülményei, végrehajtásuk és azok törvényessége. A polgári állam jellemzőit vélhetjük felfedezni a dolgozatban feldolgozott rendelkezések alapján: „Az állampolgár jogi helyzete a hitvallástól és az egyházhoz tartozástól teljesen független. Hiányzik a vallási állapot megvallására irányuló kötelesség a hatósági eljárások során, továbbá a vallási esküvel bizonyítás és a vallásos nevelés kötelezettsége. [...] Személyi státusra vonatkozó adatokat állami érdekű szempontok alapján, állami hatóságok tartják nyilván és azok között egyházhoz, felekezethez tartozás, illetve annak hiánya nem szerepel. Mellőzik a katonai, fogházi, jótékonyági intézeti stb. lelkészet állami szervezését. Az állami tanintézetekben az egyházak oktatási részvétele és a vallásoktatás hiányzik. Az egyházak és a felekezetek az államtól anyagi támogatásban nem részesülnek.”¹²⁸ Amit még kiemelnék a fentiek alapján az egyházi iskolák államosítása („egyházak oktatási részvétele hiányzik”), a hitoktatás fakultatívvá tétele („a vallásoktatás hiányzik”), a kongrua („anyagi támogatásban nem részesülnek”) későbbi megszüntetése, melyről a megállapodásban is szó esik (18 évig folyósítják, utána megszüntetik). Végül pedig mikor az igazságügy miniszter utasítja a büntetőintézetek vezetőjét, hogy a vallás feltüntetését minden hivatalos dokumentumban mellőzni kell („...állami hatóságok tartják nyilván és azok között egyházhoz, felekezethez tartozás,

¹²⁷ Révai beszédéből: „A tanító szerzetesrendek tagjai, [...] mint lelkészek helyezkedtek el, aminek következtében a papok létszáma indokolatlanul megnőtt, megduzzadt a klerikális reakció agitátor apparátusa [...]. Rendszabályok szükségesek, amelyek lehetetlenné teszik, hogy az imperialista háborús uszítóknak tízezernyi, az országban szabadon járó-kelő, a belső békét és építőmunkát veszélyeztető agitátora legyen. A népköztársaság kormánya helyesen jár el, ha a szerzetesrendek rendházainak egy részét közcélokra veszi igénybe, a [...] dolgozó parasztiatláság tanulását biztosító kollégiumok céljaira.” (Bánkuti Gábor [2011])

¹²⁸ Ádám Antal: Bölcelet, vallás, állami egyházjog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs. p. 291.

illetve annak hiánya nem szerepel.”). Ezek alapján elmondható, hogy a szándék a teljes vallásszabadság volt, melynek megvalósulását egyes intézkedések támogatták, míg mások úgy gondolom nem szolgálták e jog kiteljesedését. A földreform végrehajtására már 1945 előtt is volt kísérlet. A II. világháborút követő időszakban szükség volt ennek tényleges beteljesedésére, hiszen a háborús veszteségek után, mind az ország, mind a társadalom mélyponthoz érkezett. A földreformnak köszönhetően fellendült a gazdaság, s ez pozitívumként könyvelhető el.

A dolgozat gondolatmenetét folytatva, az egyesületekkel kapcsolatban úgy vélem szükség volt az egyesületek feloszlására, hiszen a második világháborút követően maradtak fasiszta ideológiát követő egyesületek, melyeket meg kellett szüntetni. Ez a pozitív intézkedés, akkor indult rossz irányba, mikor szubjektív döntés alapján oszlatták fel az egyesületeket, láthattuk a KALOT és KALÁSZ esetében. Az egyházi iskolák államosítása és a hitoktatás fakultatívvá tétele úgy gondolom egy döntő fordulat volt a tárgyalt időszakban. Az előbbi intézkedés célja egy egységes iskolarendszer kiépítése volt vallási hovatartozást figyelmen kívül hagyva, ami megint csak a lelkiismereti- és vallásszabadság megvalósulása érdekében történt. A hitoktatás fakultatívvá tétele ugyancsak a vallásszabadság kiteljesedése felé tett pozitív lépésként könyvelhető el. A probléma akkor jött elő, mikor ezt a vallásszabadságot jogtalan eszközökkel máris korlátozták (gondolok itt a fenyegetésekre, hittanóra jelentkezők számának megváltoztatására stb.). A megállapodás már egy szükségszerű lépés volt a szorongatott helyzetben, melyek után úgy vélem a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása a vallásszabadság erősítését nem szolgálta. Véleményem szerint ez volt a tényleges támadás az egyházak ellen.

Az egységesített iskolarendszert ellátták új tantervvvel is, amely már szocialista-kommunista nevelési irányokat fogalmaz meg. A 1950-es tanterv szerint az általános iskola és a gimnázium feladata munkára való nevelés, a marxista-leninista világnézet érvényesítése, küzdés a babonák és a reakciós ideológia ellen. A kormány minden eszközzel próbálta a materializmust-ateizmust egyeduralkodóvá tenni a fiatalság egész körében, hogy jó kommunista embereket neveljenek belőlük. Emellett „az egyeduralkodó kommunista párt céljait szolgálta, hogy [...] az államhatalom mindenkit megfosztott az iskolaalapítás és iskolafenntartás jogától, s ezt a jogot csakis magának monopolizálta. Ettől kezdve csakis a kommunista pártirányítás alatt álló állami tanügyi

hatóság szervezhetett iskolát.”¹²⁹ Az 1950-es évek elején nem torpant meg az iskolákba járók száma, sőt jelentősen emelkedett. Ezt a hatalmas létszámú növekedést, azonban még mindig ugyanannyi iskolaépület várta, mint előtte, ráadásul a tananyag is teljesen le volt egyszerűsítve a kommunista ideológia érdekei szerint, melynek ”köszönhetően” az oktatás minősége is romlott. Nőtt azon alsóbb társadalmi rétegbe tartozó tanulók száma, akik felsőfokú oktatási intézményekbe kerültek. Ez régebben is jelen volt a hazai oktatás életében, azonban ekkor ezt már politikai céllal tették, hogy kineveljék az új kommunista értelmiségi réteget. 1948-ban a Magyar Katolikus Püspöki Kar megtiltotta, hogy a szerzetesek az államosított iskolákban tanítsanak. Jó döntés volt, hiszen folyamatos megfigyelésnek, meghurcolásnak lettek volna áldozataik.¹³⁰ Nehéz a vallásról és a hitről beszélni egy olyan iskolarendszerben, melyben az elsőszámú ideológia a materialista-atheista világnézet. A szerzetesek is egyetértettek az intézkedéssel, hiszen a szerzetespapi hivatásuk az iskolákon kívül is végezhető a falvakban és a plébániákon. A következő évek fordulatai és az 1950-es megállapodás ezt is ellehetetlenítette. A propaganda és a kongrua is egy eszköz volt, mely sok esetben irányult közvetlenül az Egyház ellen, illetve a társadalom befolyásolását is célozta.

Egyes intézkedések a lelkiismereti és vallásszabadság kiteljesedését teljes mértékben szolgálták, a végrehajtásuk során azonban a „kisalkotmányban” és a sztálini alkotmányban deklarált szinte összes állampolgári jogot megsértették, illetve korlátozták.

A fentieket figyelembe véve, megállapíthatjuk, hogy az állampolgári jogok folyamatos sérelme következtében ebben az időszakban kezdődött meg a ”joghalál Magyarországon”¹³¹. Az állampolgári jogok kiüresedtek, a törvényeket félreértelmezték, a rendeleti kormányzás pedig veszélyeztette a jogbiztonságot. Megkezdődött a lelkiismereti- és vallásszabadság útjának kiépítése, azonban ezt annak korlátozásával akarták elérni. Így kialakult egy ellentmondásos helyzet. A szándék adva volt: a teljes vallásszabadság megvalósítása, *de sine Ecclesia et religione*.¹³²

¹²⁹ Nemzetközi Iskolatörténeti Konferencia [1994] p. 29.

¹³⁰ A nélkül is ki voltak ennek téve.

¹³¹ Kahler Frigyes [1993]

¹³² Egyház és vallás nélkül

11. Felhasznált források és irodalom

1. Ádám Antal: *Bölcsélet, vallás, állami egyházjog*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs.
2. Adriányi Gábor: *A Katolikus Egyház története a 20. században*. Kairosz Kiadó, 2005.
3. *Az 1945 utáni Magyar Katolikus Egyháztörténet új megközelítései*. Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2007.
4. Bánkuti Gábor: *A szerzetesrendek feloszlataása Magyarországon 1950*. Rubicon 2006. 4. szám
5. Bánkuti Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában*. L'Harmattan, Jézus Társasága magyarországi Rendtartománya, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2011.
6. Bindes Ferenc – Németh László: *„Ha engem üldöztek...”* Válogatott dokumentumok a Győri Egyházmegye életéből 1945-1966. Mécs László Lap- és Könyvkiadó. Budapest, 1991.
7. Borsodi Csaba: *A szerzetesrendek feloszlataása, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán*. http://franka-egom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_5/uj_franka_anyag/a_szerzetesrendek_feloszlataasa_2.htm
8. Bozsóky Pál Gerő – Lukács László: *Az elnyomatásból a szabadságba*. Budapest: Vigilia Kiadó, 2005.
9. Demetrovics László: *Dr. Klivényi, a népi demokrácia ellensége*. ArchivNet: 9. évfolyam (2009) 6. szám: http://www.archivnet.hu/technikai_menu_pontok/cikkek.html?r_id=3&hir_id=96&vev=1904&vhonap=7
10. Mindszenty és a keresztény ügyek védője volt – Emlékezés Gróh Józsefre. Új Ember LVI. Évf. 39. (2722) <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/000924/0601.html>
11. Egyházak és tolerancia Magyarországon. *Tudományos Konferencia az 1947. évi XXXIII. törvény megszületésének 60. évfordulója alkalmából*. Oktatási és

- Kulturális Minisztérium Egyházi Kapcsolatok Titkársága. Budapest, 2008. Rajki Zoltán: A kisegyházak és az 1947. évi XXXIII. törvény.
12. Gergely Jenő: *A Katolikus Egyház Magyarországon 1944-1971*. Kossuth Könyvkiadó, 1985.
 13. Gergely Jenő: *Katolikus Egyház, magyar társadalom 1890-1986*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1989.
 14. Gergely Jenő: *A Katolikus Egyház Magyarországon 1944 után*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1991.
 15. Gergely Jenő: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon*. Vigilia Kiadó. Budapest, 1990.
 16. Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc: *Az egyházak Magyarországon*. Korona Kiadó. Budapest, 1997.
 17. GYEL: Győri Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Levéltár: Egyházkormányzati iratsorozatok: 3537/1946, 1244/1948, 1393/1948, 1398/1948, 1530/1948, 1550/1948, 1588/1948, 4110/1948, 2393/1949, 85/1950
 18. Győr Megyei Jogú Város levéltára: VII. 946/304. 1947, IV. 948/747. 1948
 19. Hamvas Gyula dokumentumgyűjteménye: *A magyar katolikusok szenvedései 1944-1989*. Budapest, 1990.
 20. Haraszi Margit Katalin: *A kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetések tilalma az ENSZ és az Európa Tanács legfontosabb dokumentumaiban, valamint az állampolgári jogok országgyűlési biztosának tevékenységében*. http://www.obh.hu/allam/aktualis/pdf/20100311_tanulmany.pdf
 21. Hatvan éve történt: *Az egyházi földek államosítása*. Új Ember LXI. Évf. 11. 2005.03.13. <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2005.03.13/0801.html>
 22. Jean Kanapa: *Az egyház társadalmi tanítása és a marxizmus*. Kossuth Könyvkiadó 1964.
 23. Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945-1989*. Zrínyi Kiadó, 1993.
 24. Kahler Frigyes: *Jogállam és diktatúra II. Tanulmányok a koncepció perek világáról*. Kairosz Kiadó, 2008.
 25. Kiszely Gábor: *ÁVH – Egy terrorszervezet története*. Budapest: Korona Kiadó, 2000. p. 378. Római katolikus Egyházi Szeretetszolgálat: *Az első harminc év*: http://www.szeretetszolgalat.hu/tortenet_3.html
 26. Lázár Kovács János: *Beszélgetés Pálos Antal jezsuita atyával*. Vigilia 2009. <http://www.vigilia.hu/regihonlap/2009/3/lazar.htm>

27. Marx - Engels: *Kommunista Kiáltvány*, A. J. P. Taylor előszavával. Scolar Kiadó, 1998.
28. Mészáros István: *Kimaradt tananyag*. Budapest: Marton Kiadó, 1993.
29. Mészáros István: *Devictus Vincit*. Szent István Társulat. Budapest, 2002.
30. Mindszenty és a keresztény ügyek védője volt: Emlékezés Gróf Józsefre. Új Ember LVI. Évf. 39. (2722) <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/000924/0601.html>
31. Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímásának pere. Róma, 1949. <http://www.katolikus.hu/mjpere.html>
32. Mindszenty József: *Emlékirataim*. Az Apostoli Szentszék kiadója. Budapest, 1989.
33. Molnár Szilárd: *A civil társadalom államosítása Magyarországon 1945–1956*. Civilszemle II. évfolyam 3. szám. <http://www.civilszemle.hu/downloads/civil4.pdf>
34. Nagy Gábor: „A magyar népnek van ereje, hogy lesújtson minden hazaárulóra”. *A Mindszenty-per "visszhangja" egy üzemi lapban*. ArchivNet: 9. Évf. (2009) 5. szám http://archivnet.hu/technikai_menuPontok/cikkek.html?r_id=4&hir_id=93&vev=1945&vhonap=1
35. Nemzetgyűlési napló, 1945. VI. kötet • 1947. február 27. - 1947. március 19. - Ülésnapok - 1945-110, 359-360.
36. Nemzetközi Iskolatörténeti Konferencia. *Híres iskolák, neves pedagógusok*. Tudományos Füzetek 10. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága. Tata, 1994.
37. Nyikolaj Bergyajev: *A kommunizmus igazságai és hazugsága*. Kairosz Kiadó, 2003.
38. Szalai Béla: *Mozaik. Pannonhalma, 1956*. Szerzői Kiadás, 2009.
39. Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk!* Budapest: Szent István Társulat, 2005.
40. Veszprém Megyei Levéltár XXI. 4b: iktatószám: 11589/1948 Iskolák államosítása
41. Veszprém Megyei Levéltár, Pápai Levéltári Osztály, 2136. A pápai járási főjegyző elnöki iratai, A. állag: Általános iratok I. doboz, 1945: Felszabadulás előtti és utáni iratok, fond: 1945-1950.

Mellékletek

Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr!

A h i d e g s é g i "Katolikus" Pülsők Vallásos Szövetsége" mély megdöbbenéssel figyeli azt a veszedelmet, amely szerint a kormányhatározat iskoláinkat államosítani akarja, a hitoktatást pedig eltérli, esetleg fakultatívvá teszi. Ez ellen a terv ellen a legünnepélyesebben tiltakozunk, mert tudjuk azt, hogy gyermekeinket a vallás élteti, ez teszi őket jobbakká, becsületesebbekké, erkölcsösebbekké, azért a vallásos nevelésre, a hitoktatás kötelezővé tételére az iskolákban is égető nagy szükség van. Hiszenük és valljuk, hogy magyar hazánkat ezer esztendőnk viharaiiban a kereszt tartotta fenn, a azt is érezzük és hirdetjük a nagy magyar kultúrával, hogy "minden ország támasza, talpköve a tiesta erkölcs."

Kérjük ezért Miniszter Urat, engedje tovább működni katolikus jellegű iskoláinkat, mert a vallásos iskola mindig a legnagyobb gondot fordította a hazafiúság ápolására is.

H i d e g s é g , 1946. január 10.

a szövetség nevében

Horváth József sk
jegyző

Bálys József sk
elnök

A nagybaráti plébániahivataltól.-

87/1947. sz.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság !

F.é.május 7.é-n az alábbi szövegű tiltakozást küldöttük el a vallás-
közoktatásügyi miniszteriumba:

" Ortutay Gyula vallás-és közoktatásügyi miniszter urnak,Budapest
Miniszter Ur!-- Mi alulirottak,a nagybaráti róm.kat.iskola 262 tanuló-
jának szülei a legélesebben tiltakozunk a hitoktatás fakultatívva té-
telének terve ellen.Mi akarjuk,hogy ~~gyermek~~gyermekünk rendszeres hitoktatásban
részesüljenek.A gyermekek a mieink,az iskolát mi tartjuk fenn-- még az
állami iskolákat is a mi adóinkból --,nekünk jogunk van megkövetelni,
hogy a mi elveink szerint történjék gyermekünk nevelése.Tiltakozunk
az ellen,hogy ezt a nagyhorderejű kérdést pártpolitikai alkudozások
Tárgyává tegyék.Nagybarát Györm.1947.ápr.27.-- Aláírva 151 szülő,és a
köv.megjegyzés:A tiltakozó iv ki volt téve az iskolában,felhívásra a
fentiek aláírták.A községben aláírásgyűjtők nem jártak,az iv nem volt
meghordozva."

Szüleik

Nagybarát,1947.május 7.

Tisztelettel

[Signature]
plébános.

Excellenciás és Főtisztelendő Püspök Ur!

A püspöki körlevéllel kapcsolatos soraimra való hivatkozással tisztelettel kérem, méltótsághoz a jelzett tiltakozásokat sürgősen megindíttatni, illetőleg folytatni.

Imába ajánlottan vagyok

Budapest, 1948. május 22-én

Jedlikró főpásztora

J. J. J.
bíboros, hercegprímás,
esztergomi érsek.

Excellenciás és Főtisztelendő

P a p p Kálmán püspök urnak,

G y ő r.

Főtisztelendő Egyházmegyei Főbíró! !

Felentem, hogy a június 6.-án felolvasandó kör-
levelet csak hétfőn, 7.-én reggel 9 óráig reptáram meg.
Valószínű a helyi névvel levelem van benne, mert hiszen
a soproni várospolícia a körlevelet 4.-én 11 óráig
postáram adta. Epebélent, a helyi névvel "részt" nap,
nap után támadásomnak nagyon ritte. Legutóbb az
államosítás ügyében tartott gyűlési üléseket meg. A
nemzeti bizottság elnöke nemcsak is felreusott és
meghívott a gyűlésre, hogy ott nyilatkozzam az államosítás
ügyében. A gyűlés nem mentem el, de neki a követ-

1948. jún. 11.

10 90/104

Röröret mondom: amíg a magmáltásai püspöri zarnak
 ebben a reidésben lesse véleménye az az én véleményem is."
 Én a szövegbe beindított a rét államán kumtrótt és Ruise
 senő r. kumtrótt is. Ruise r. kumtrótt mylatóratát jegyzőbe
 foglalták. A mylatórat kumtrólag is nál. az állam.
 ritus kumtrótt; hisen demokráciának döntőn ma-
 norással a nép. Ekkor a véleményem csatlakozott a többi
 / rét államán is az ev. kumtrótt / is. És emel a mylató-
 zattak nemben a helyőri soproni egyiség, azt jelenté, hogy
 a demokráciának nemreket ismét az államot kumtrótt réni
 kumtrótt is.

ad aetal
 Zágon

A rörlévelben chindelt engesztelő kumtrótt és
 reidém az emlelt rörlével, amelyet saját kumtrótt réni
 6-án felolvasni nem kumtrótt 13-án felolvasni-e?

1948. jún. 2-én

Pintu kumtrótt k. polétt

309/1948

Sopron, 1948. június 11. n

Főhitelességi Püspöki Intézet

Gyjn.

Eremlő Közlöny fidesz diktálás véget. Egy a helyi díszletmunkák
Kifolyólag (Dr. Kéremek. Alajm, M. Ristella ing. nővér és diktálás (Radia
János (címek neve), Kéremek Kérem 10. é. diktálás (Ing) & még esetleg
néhány ing. diktálás & becses diktálás ?) Soproni alkalmilag Gyjn. vltter.
Telefonon diktálásunk az alkalmilag diktálás, de nem Kéremek fel-
világítás püspöki vltter. Mégis jelenleg esetleg, mivel utánunk és
lehetőségek céljából. —

Kéremek Kérem
püspök.